

ԵՐԵՎԱՆԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ՂԱՄԱԼՍԱՐԱՆ

ԱՐՄԱՆ ՌՈՒԲԻԿԻ ՄԱՐՏԻՐՈՍՅԱՆ

ՀՈԳՔԲԱՆԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՒԻ ԱԶՈԵՑՈՒԹՅՈՒՆԸ
ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԳՈՐԾԸՆԹԱՑՆԵՐԻ ՎՐԱ
(ՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ՊՐԱԿՏԻԿԱՅԻ ՀԱՐՑԵՐ)

Ը.00.01 - «Ընդհանուր տնտեսագիտություն» մասնագիտությամբ
տնտեսագիտության դոկտորի գիտական աստիճանի հայցման ատենախոսության

ՍԵՂՄԱԳԻՐ

Երևան 2018

**Ատենախոսության թեման հաստատվել է
Հայաստանի պետական տնտեսագիտական համալսարանում**

Գիտական խորհրդատու՝

**տնտեսագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր
Գագիկ Իշխանի Վարդանյան**

Պաշտոնական ընդդիմախոսներ՝

**տնտեսագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր
Արմենակ Վաղարշակի Ղարբինյան**

**տնտեսագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր
Թաթուլ Նորայրի Մանասերյան**

**հոգեբանության դոկտոր, պրոֆեսոր
Սլբուհի Ռաֆիկի Գևորգյան**

Առաջատար կազմակերպություն՝

**ՀՀ ԳԱԱ Մ. Քոթանյանի անվան
տնտեսագիտության ինստիտուտ**

Պաշտպանությունը կայանալու է 2018 թ. փետրվարի 16-ին, ժամը 13:30-ին, Երևանի պետական համալսարանում գործող ՀՀ ԲՈՅ-ի տնտեսագիտության թիվ 015 մասնագիտական խորհրդում:

Դասցեն՝ 0009, ք. Երևան, Աբովյան 52:

Ատենախոսությանը կարելի է ծանոթանալ Երևանի պետական համալսարանի գրադարանում:

Սեղմագիրն առաքվել է 2018 թ. հունվարի 15-ին:

015 մասնագիտական խորհրդի գիտական քարտուղար՝

տեխնիկական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր Ա. Ր. Առաքելյան

ԱՏԵՆԱԽՈՍՈՒԹՅԱՆ ՀԱՍԱՌԸ ԲՆՈՒԹԱԳԻՐԸ

Թեմայի արդիականությունը. Աստեղախոսության թեմայի ընտրությունը պայմանավորված է տնտեսագիտության զարգացման ժամանակակից միտումներով։ Տնտեսագիտական արդի վերլուծություններում և էնափիրիկ քննարկումներում աստիճանաբար մեծ կիրառություն է ստանում «լաբորատոր», փորձարարական մեթոդ, հոգեբանական գործոնի ուսումնասիրությունները ավելի են հնտեղորշում տնտեսագիտական վերլուծությունների մեջ։ Այս առօւնով, թերևս, պատահական չէ, որ 2002 թվականին տնտեսագիտության բնագավառում նորեյան մրցանակը շնորհվեց տնտեսագետին և հոգեբանի՝ Վ. Միջիրին և Դ. Կահնեմանին։ Ինչպես նաև, հասարակության բարեկեցության բարձրացման, տնտեսական զարգացման մտքի փոխանչման և նոր գաղափարների ձևավորման համար համապատասխան անկաշկանդ հոգեբանական միջավայրի ձևավորման տեսանկյունից արտահայտիչ է 2013 թվականի նորեյան մրցանակի տրամադրումը տնտեսագիտության երկու տարբեր մուտեցումների կողմնակիցներին։ Ե. Ֆաման հիմնավորում է շուկայի ամենակարողության դասական մոտեցումը, իսկ Ռ. Շիլերը ուշադրություն է հրավիրում շուկայի անկարողության և տնտեսվարող սուբյեկտի ու ռացիոնալ տնտեսական վարքագիր, սահմանափակ և հարափոփոխ ռացիոնալության կամխավարկամի յուրատեսակ դրսերումների վրա։ 2017 թվականին Յ. Թիհալենին նորեյան մրցանակի շնորհմամբ խրարխուսվեցին վարքագծային տնտեսագիտությունը կատարվող ներդրումները և հատկապես տնտեսական գործընթացներում հոգեբանական գործոնի դերի գնահատման աշխատանքները։ Ինկապես, արդի ժամանակաշրջանում զարգացած և զարգացող երկրների տնտեսական աճը գնահատելիս սոցիալ-տնտեսական բազում գործոնների և պատճառահետևանքային կապերի հաշվառման հետ միաժամանակ էական է դարձել հոգեբանական գործոնի տեղի ու դերի հստակեցումը։ Սա ինքնին բարդ մի գործընթաց է, քանի որ հոգեբանական գործոնի ազդեցությունը կարող է դրսերովել ինչպես «ակնթարթորեն», այնպես էլ կարճաժամկետ, միջնաժամկետ և երկարաժամկետ հատվածներում։ Թերևս մեկ փաստ ակնհայտ է՝ առանց հոգեբանական գործոնի նշանակությունը հաշվի արևելու դժվար է մշակել արդյունավետ տնտեսական ռազմավարություն, ինչը կապահովի տնտեսական աճ ու զարգացում։ Մերժապատճեն դժվար է վերջնականորեն բացահայտել հոգեբանական գործոնի ազդեցությունը տնտեսական զարգացման վրա, քանի որ այն կարող է տեղի ունենալ միջնորդավորված և գործողության մեխանիզմը համակողմանիրեն դրսերովի ժամանակի միջնաժամկետ և երկարաժամկետ տիրույթներում։ Իսկ տեսական առօւնով սա առանձնահատուկ կարողություն է հաղորդում այս բնույթի վերլուծություններին՝ հնարավորություն ընձեռելով ընթացքու տարբեր ժամանակաշրջաններում արծարծված տեսական դրույթների ձևակերպման մեջ հոգեբանական գործոնի ազդեցության չափը։ Այս տեսանկյունից կարող են ուղենչվել տնտեսագիտական վերլուծության շրջանակներում հոգեբանական ուսումնասիրությունների և գործնականում դրանց կիրառման հնարավորություն ընձեռելով դրանելու տարբեր ժամանակաշրջաններում արծարծված տեսական դրույթների ձևակերպման մեջ հոգեբանական գործոնի ազդեցության չափը։ Այս առանձնական ուսումնասիրությունների և գործնականում դրանց կիրառման հնարավորություն ընձեռելով դրանելու տարբեր ժամանակաշրջաններում արծարծված տեսական դրույթների ձևակերպման մեջ հոգեբանական գործոնի ազդեցության չափը։ Այս առանձնական ուսումնասիրությունների շերտերի շահերի ընկալման, փոխառնչման, արժեկորման ու վերարժմումնական վերաբերյալ բննարկումները որոշակիորեն ուղղորդել են տնտեսագիտական միտքը և տնտեսական զարգացումը։ Հարունակելով այս պահանջարկը՝ սույն հետազոտության մեջ այս տեսանկյունից են ներկայացվում տնտեսագիտական առանձքային կատեգորիաները՝ մարդու տնտեսական վարքագիր առանձնահատկությունները, գովազդի, փողի դերի ընկալման, տնտեսության ոլորտների կառա-

Վարնան և կառավարելիության արանձնահատկությունները և հնարավորությունները, տնտեսվարող տրբյեկտի բանականության կանխավարկածը, ընկալման ծևաչափը, առաջարկի, պահանջարկի և տնտեսագիտական այլ հասկացությունները:

Տնտեսական տեսանկյունից չնոյնացնելով տնտեսական աճն ու տնտեսական զարգացումը՝ այն դրույքն է հիմնավորվում, որ տնտեսական աճն անհրաժեշտ, սակայն ոչ բավարար պայման է տնտեսական զարգացում ապահովելու համար: Ակնհայտ է, տնտեսական աճը սահմանափակվող գործոններից յուրաքանչյուրը ոչ թե մեկ, այլ բազով գործոններից ու ենթագործոններից խճիք ազդեցության հետևանքն է, և, միաժամանակ, գոյության նախապայմանը: Ետամնացության հաղթահարումը, տնտեսական արդենապատ ցուցանիշների բարեկավումը, գիտատեխնիկական նորարարությունների խրախուսումը, ներդրումը, ինստիտուցիոնը համապատասխան միջավայրի առկայությունը և նորարարական մտածողության ծևակորումը չեն սահմանափակվում միայն տնտեսական աճի հիմնախնդիրների վերաբերյալ դիտարկումներով: Այս գործընթացն ընթացկում է տնտեսական զարգացման առնչվող հիմնախնդիրների ավելի լամ շղանակ, որում կարևոր նշանակություն ունի ամսվանց տնտեսական զարգացման ապահովումը: Ակնհայտ է, որ համաշխարհային տնտեսական ճգնաժամի հետևանքով հատկապես զարգացող երկրների հերք համաշխարհային տնտեսությունում էապես փոխվում է: Ժամանակակից տնտեսությունները ֆունկցիոնալ կառուցվածքով էապես տարրերովն են մինչքանակամը գոյություն ունեցողից և իրապաշտորեն կայուն, առավել ևս «շարունակական աճ ապրող համակարգեր» չեն՝ ինչպես ավետում են դասականները: Կերպարապես, շուկայական տնտեսությունում գործոն գների հավասարակշռման, ազդարարման, կողմնորոշման գործառույթները, փողի հրական, անվանական տոկոսարդույթի, աշխատավարձի առաջականության և այլ մեխանիզմներն արագործեն չեն չեզոքացնում ֆինանսատնտեսական ճգնաժամի ներգործությամբ տնտեսական համակարգի անցանկալի զարգացումները՝ արտադրող, վաճառող, գնորդ, սպառող տնտեսվարող տուրքեկուների մեջ ծևակիրելով համապատասխան հոգեբանական սպասումներ, ինչն ուրաքափ, թե անուղղակի իր ազդեցությունն է բռնում մշակվող ռազմավարության, վարվող և վարվելիք տնտեսական քաղաքականության և դրա հնատիտուցիոնայ հետևանքների վրա: Տնտեսական զարգացման հետազոտություններում, թերևս պետք է քննարկվեն ինչպես աճը իրանոց ներքին, այնպես էլ արտաքին գործոնների առանձին ազդեցության ու փոխազդեցության հետևանքները երկրների տնտեսական վիճակի վրա:

Քննարկումների այս ծիրում Յայաստանի Յանրապետությունում տվյալ ուղղությամբ հետազոտությունները սակավաթիվ են, այն դեպքում, երբ միջազգային փորձառությամբ ուղենչվում են գիտության տարրեր բնագավառների հնտեգրման միուսումները, կատարվում են տնտեսագիտության և հոգեբանության առնչություններին նվիրված լուրջ, բազմաբնույթ հետազոտություններ, որտեղ քննարկումներն ուղղորդվում են տնտեսական և հոգեբանական առաջնահերթությունների համադրմամբ և սահմանամբ: Պաշտոնապես աճրագրվել են «Անյուտնտեսագիտություն», «Անյուղուկայագիտություն», «Անցիալական և հոգեբանական տնտեսագիտություն» և մի շաքը այլ՝ նախկինում ոչ միանշանական ընդունելի հասկացություններ և գիտական ուղղություններ: Այս տեսանկյունից ևս ներկայացված ատենախոսությունը արդիական է:

Ենտագուտության նպատակը և խնդիրները. Ենտագուտության հիմնական նպատակն է ուսումնասիրել հոգեբանական գործոնի ազդեցությունը տնտեսական գործընթացների վրա: Այս տեսանկյունը տնտեսագիտական մտքի և տնտեսական զարգացման ռազմավարության մեջ հոգեբանական գործոնի տեղի և դերի հստակեցման փորձ է: Մասնավորաբար, դիտարկվել են հոգեբանական գործոնի ազդեցության ներյուտնտեսագիտական, ներյուղուկայագիտական հիմքերը: Կարևորվել է հոգեբանական գործոնի դերը տնտեսության զարգացման, ինքնակարգավորման, պետական կառավարման համակարգերում: Արանցքային է դիտարկվել այդ հարթությունը հիմնախնդիրների փոխազակցված վերլուծությունը, ինը հնարավորություն է ընձեռում բացահայտելու մար-

դու վարքագիծը տնտեսական և հոգեբանական տեսանկյուններից: Յաշվի առնելով վերը շարադրվածը և ատենախոսության առանձնահատկությունները, ուստι մասիրության բարդությունները՝ անդրադարձ է կատարվել նեյրոտնտեսագիտական, նեյրոչուկայագիտական դրսւուր հնարավոր է դարձել վերարձնորել տնտեսագիտական միշտարքը:

Առաջադրված խնդիրների լուծման համար ատենախոսությունում նպատակ է դրվել:

- բնութագրել տնտեսագիտության համակարգում հոգեբանական առնչությունների վերլուծությունների արտացոլման էվոլյուցիան, բացահայտել հոգեբանական գործնի և շարժարիթմների դերը և նշանակությունը տնտեսագիտության ձևավորման ու զարգացման ընթացքում, տնտեսվարող սուբյեկտի վարքագիծի առանձնահատկությունները,
- վերլուծել մարդու էռթյան ընկալման առանձնահատկությունները տնտեսագիտության մեջ և հոգեբանական տնտեսագիտության ձևավորման նախադրյալները,
- վերլուծել հոգեբանական գործոնի էռթյունը և տնտեսական զարգացման նշանակությունը, այս տեսանկյունից ներկայացնել հոգեբանական գործոնի տնտեսագիտական մեկնաբանությունները՝ տարաբնույթ ուսումնական և ուղղություններում,
- ներկայացնել տնտեսվարող սուբյեկտի վարքագիծի վերլուծության մեթոդոլոգիան՝ կարևորելով սոցիալ-հոգեբանական գործոնների հնատիտուցիոնալ մեկնաբանությունը, հետահայաց վերլուծությամբ մոդելային մուածողության ներմուծումը, մարդու էռթյան և վարքագիծի տնտեսական օրինաչափությունների ուսումնասիրությունը,
- համեմատական մեկնակերպով վերլուծել տնտեսության ինքնակարգավորման և զարգացման դասական տեսության սոցիալ հոգեբանական կողմերը, պետական միջամտությամբ զարգացման մարքսյան և հնատիտուցիոնալ մոդելները, քեյնյան հայեցակարգի հոգեբանական հիմքերը՝ ժամանակակից ընկալմանը,
- ներկայացնել տնտեսագիտությունում հոգեբանական ուղղության ձևավորման հնատիտուցիոնալ առանձնահատկությունները և ներյուտնտեսագիտական նախադրյալները՝ անդրադառնալով տնտեսագիտությունում մարդու էռթյան ընկալման հոգեբանական հիմքերին, տնտեսական կատեգորիաների հոգեբանական վերլուծություններին,
- տնտեսական աճի ու զարգացման քեյնյան հայեցակարգի շրջանակներում ներկայացնել սպառնան կորի ֆունկցիոնալ արդի տեսքը՝ եկամուտների ավելացմանը համընթաց ցույց տալով սպառնան ֆունկցիայի, կորի փոփոխության ժամանակակից սկզբունքները,
- քննարկել հոգեբանական գործոնի տնտեսական նշանակությունը՝ շուկայական բաղադրատարերի հնատիտուցիոնալ մեկնաբանությամբ,
- ներկայացնել հոգեբանական սպասումները և տնտեսական զարգացման հնատիտուցիոնալ ու քեյնյան տեսությունները գործնականում՝ հաշվի առնելով գիտատեխնիկական նորարարությունների, մասնավորապես՝ տնտեսությունում այլընտրանքային էներգիայի արբույնների ներդրման հետևանքները,
- հիմք ընդունելով տնտեսական զարգացման քեյնյան և դասական տեսության մեթոդաբանությունը՝ դասակարգել զարգացող երկրների տնտեսությունները:

Հետազոտության առարկան և օբյեկտը. Հետազոտության օբյեկտը՝ հասարակական հարաբերությունների էվոլյուցիայի տարրեր փուլերի տնտեսական գործընթացների «զարգացումն է»՝ պայմանավորված հոգեբանական գործոնի ազդեցությամբ, տնտեսագիտական մտքի «փոխակերպումներով»: Այդ փոխառնության հոգեբանական միջավայրի համակողմանի վերլուծությունը կարևորվել է այնքանով, որքանով ազդում է տնտեսական առաջնորդացի վրա ու դրանով տնտեսագիտական հայեցակարգերում: Հետազոտության առարկան հենց այդ «հոգեբանական գործոնն է»,

այսինքն՝ մարդու հոգեբանական հատուկ այն երևույթները (պահանջմունքներ, ավնկալիքներ, արժեքներ, աշխարհայացք, տղիալական դիրքորոշում և այլն), որոնք ազդում են ինչպես տնտեսվարողների պրակտիկ, այնպես էլ տնտեսագետների տեսական գործունեության վրա: Այնպիսի գործոններ, ինչպիսիք են տնտեսվարող սուբյեկտների միջև փոխվաստակության աստիճանը, հոգեբանական սպասումները, միջամանային հարաբերությունները և այլ ինստիտուտների առկայությունն ու դրսադրումները, միանշանական քանակական ցուցանիշներով բնութագրելով բավական բարդ է և տարրությանը: Դանար դիտարկվել են ինստիտուցիոնալ փոխանոնչությունների համատեքստում, կարևորվել են տնտեսագիտական տարածմայք ուղղություններում ու ուսումնաբերում վերլուծված տնտեսական ու ոչ տնտեսական գործոնները, որոնց ամբողջացմանը առանձնացվել է հոգեբանական գործոնի համային նշանակությունը և քննարկվել են տնտեսական և տնտեսագիտական իրողությունների վրա ազդեցությունը:

Ստենախոսության տեսական, մեթոդաբանական և տեղեկատվական հիմքերը.

Աշխատանքում առաջարկված խմբիների լուծման տեսական, մեթոդական և մեթոդաբանական հիմք են ծառայել տնտեսագիտության տեսության դասական, թեյնյան, ինստիտուցիոնալ, մարքյան ուղղության ներկայացուցիչների աշխատությունները, հայրենական և արտասահմանյան գիտնականների, հետազոտողների, Նորեյան մրցանակավայրների ու փորձագետների վերլուծությունները, տնտեսական աճին ու զարգացմանը վերաբերող Հայաստանի Հանրապետության, Արժույթի Միջազգային Հիմնադրամի, Միացյալ Ազգերի Կազմակերպության, Համաշխարհային Բանկի ծրագրային փաստարդերը, միջազգային տարածմայք կազմակերպությունների տեղեկագրերը, Հայաստանում, միջազգային հարթակներում կատարված համապատասխան վերլուծություններն ու հետազոտությունները և դրանց ընդունացումները:

Հետազոտության ընթացքում կիրառվել են համակարգային, կառուցվածքային, ընդհանուր գիտական վերլուծության և սինթեզի, տնտեսավիճակագրական գործոնային վերլուծության, բացարձականացման և հարթակականացման, գիտական վերացրկման, համեմատական վերլուծության ու որակական գնահատման, կորելյացիոն-ռեզորտիվության, էվոլյուցիոն, հետահայց, ինստիտուցիոնալ մեթոդները, տնտեսական աճի ու զարգացման, մարդկային ու տղիալական զարգացման Համաշխարհային Բանկի, Արժույթի Միջազգային Հիմնադրամի և այլ միջազգային կառուցվելու մեթոդաբանությունը:

Ստացված հիմնական արդյունքները և գիտական նորույթը.

Ավելացնելով տնտեսական գործոնների ծավալնաման, աճի ու զարգացման համատեքստում հոգեբանական գործոնի ազդեցության դերի արժևորման, համակողմանի բացահայտման տեսական, մեթոդական և գրիժմական կողմերի համային հետազոտություն է, ինչը Հայաստանի Հանրապետությունում ննանատիճ առաջին փորձն է: Մասնավորապես գիտական նորույթը անփոփոք է հետևյալ արդյունքներում:

- ✓ Եթերկայացմելով տնտեսական զննաժամի և հետճանաժամային տնտեսական զարգացման արդի առանձնահատկությունները, հստակեցվել է հոգեբանական գործոնի ազդեցություն նշանակություն ու հնարավորությունը:
- ✓ Ծովական բաղադրատարերի՝ պահանջարկի և առաջարկի էլույթան, հավասարակշռվածության հնարավորությունների, մենաբանության համատեքստում վերլուծվել է հոգեբանական գործոնի դերը և ինստիտուցիոնալ նշանակությունը:
- ✓ Տնտեսագիտական մոթի զարգացման ինստիտուցիոնալ տեսության շրջանակներում հոգեբանական առանձնահատկությունների հիման վրա ներկայացվել են ինստիտուցիոնալ տնտեսագիտության կայացման և նրա տարաբնույթ ուղղությունների տարանջատման սկզբունքները:
- ✓ Տնտեսական զարգացման թեյնյան տեսության շրջանակներում սահմանվել են զարգացող երկրների տնտեսություններուն տեղի ունեցող կառուցվածքային փոփոխությունների գնահատման և արդյունավետության չափանիշները՝ հաշվի առնելով հոգեբանական գործոնի ազդեցության ծևաչափն ու հնարա-

Վորությունները: Քանակական հետազոտության միջոցով բացահայտվել է զարգացող երկրներում տնօրինվող եկամտի և սպառման նիշն առկա հնարավոր փոխանչությունը:

- ✓ թ. Վերենի, Զ. Շումաքետերի, Զ. Գելբերյան Ենության շրջանակներում այլընտրանային էներգիայի աղբյուրների կիրառության ծավալների աճի և ըստ այդմ զների նվազեցման շնորհիվ հիմնավորվել է անբողջական առաջարկի կողի վայրընթաց միտման անհարավորությունը, որը շուկայական հավասարակշրջանակության փոխառնչություններում կարող է ունենալ հատկապես արտադրողի, վաճառողի, գնորդի, սպառողի հոգեբանության վերլուծության տեսանկյունից:
- ✓ Տնտեսական աճի ու զարգացման թերևսան մողելում նորովի է ներկայացվել սպառման կործ՝ պայմանավորված կենսանվազագույն պահանջնունքների բավարարման և դրա համար անհրաժեշտ նվազագույն աշխատավարձի սահմանման հնարավորություններով:
- ✓ Ինստիտուցիոնալիզմի զարգացման նեյրոտնտեսագիտական հիմքերի արժարժամարմբ բացահայտվել են գիտության տարարնույթը բնագավառների փոխառնչման պայմաններում ռացիոնալ տնտեսական մողելից շեղվոր վարքագծի հոգեբանական կողմները:

Տնտեսագործության գործնական նշանակությունը և արդյունքների ներդրումը.

Տնտեսագործության դրույթները գիտական հանրությանը ներկայացվել են Կալիֆորնիայի պետական համալսարանի Ֆրեզնոյի մասնաճյուղում, Երևանի պետական համալսարանի Տնտեսագիտության և կառավարման Փակուլտետի Տնտեսագիտության և միջազգային տնտեսական հարաբերությունների ամբիոնում, Ուսասատակի Դաշնության Ազգային հետազոտական համալսարանի «Տնտեսագիտության բարձրագույն դպրոցի» կազմակերպած գիտական սեմինարներում, Հայաստանի պետական տնտեսագիտական համալսարանի Սակորեկոնոմիկայի, Տնտեսագիտության տնտեսագիտության մողելից պատմություններում, Այլընտրանը հետազոտական կենսորուում: Աստենախոսություն որոշ դրույթներ օգտագործվել են Հայ-Ռուսական համալսարանի հեղինակի կողմից դասավանդվող «Սակորտնտեսագիտություն» դասընթացի դասախոսություններում: Աստենախոսության որոշ արդյունքներ օգտագործվել են ԵՊՀ Տնտեսագիտության և կառավարման Փակուլտետնում հեղինակի կողմից դասավանդվող «Տնտեսագիտական մոդի պատմություն», ինչպես նաև արտացոլված են «Զարգացման տնտեսագիտություն», «Հոգեբանական տնտեսագիտություն» դասընթացի ծրագրերում, դասախոսություններում:

Աստենախոսության հիմնական դրույթները հոդվածների ձևով տպագրվել են միջազգային գրախոսավոր գիտական հրատարակություններում, գելուցվել են գիտաժողովներում և հրատարակվել տարբեր տարիներին՝ Գերմանիայում, Լիհաստանում, Անգլիայում, Չեխիայում, Ավստրիայում կազմակերպված միջազգային գիտագործնական համաժողովների թեզիների ժողովածուներում, տնտեսագիտական առաջատար ամսագրերում: Բացի այդ, աստենախոսության հիմնական արդյունքները հոդվածների ձևով տպագրվել են Հայաստանի Հանրապետության Բարձրագույն Ռոբակավորման Հանձնաժողովի սահմանած ցուցակում ընդգրկված գիտական հրատարակություններում:

Աստենախոսության ծավալը և կառուցվածքը. Աստենախոսությունը բաղկացած է ներածությունից, հիմք գլխից, եզրակացություններից և առաջարկություններից, գրականության ցանկից, հավելվածներից: Աստենախոսության ծավալն առանց հավելվածների 241 է:

ԱՏԵՆԱԽՈՍՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ

Տերածությունը հիմնավորվել է թեմայի արդիականությունը, սահմանվել են հետազոտության նպատակը, խնդիրները: Տերակայացվել են հետազոտության առարկան և օրյեկտը, տեսական, մեթոդական, տեղեկատվական հիմքերը, հիմնական արդյունքները, գիտական նորույթը և գործնական ներդրումը:

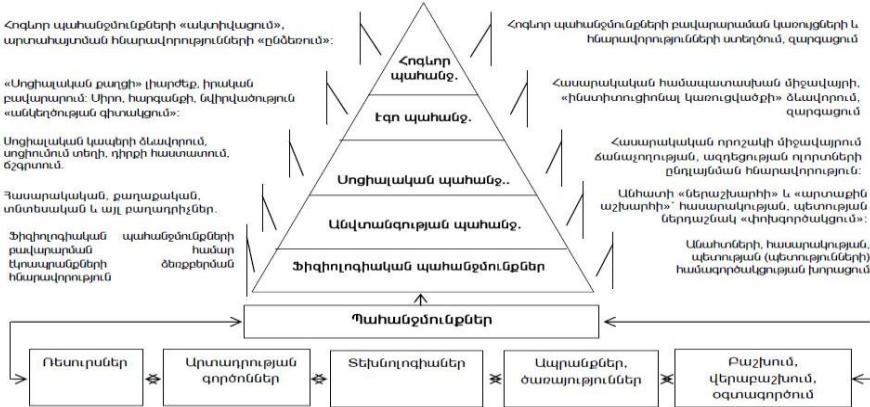
Առաջին՝ «Հոգեբանական գործոնի էլերյունը և տնտեսական զարգացման մեջ նշանակությունը», գլխում ներկայացվել է հոգեբանական գործոնի էլերյունը և տրվել է տնտեսագիտական մեկնաբանությունը: Վերլուծվել է հոգեբանական գործոնի դերը տնտեսագիտական հայացքների ձևավորման և զարգացման գործում, ներկայացվել են տնտեսական զարգացման տեսական ընթացնաման հոգեբանական ասպեկտները: Այս տեսանմեջունից հոգեբանական գործոնի, որպես ինստիտուցիոնալ «կառույցի» կարևոր բաղադրիչի, ազդեցությունը և նշանակությունը հաշվի է առնվել, ինչպես միկրոտնտեսագիտական, այնպես էլ մակրոտնտեսագիտական վերլուծություններում ժամանակի ակնարորդական, կարճաժամկետ, միջնաժամկետ, երկարաժամկետ տիրույթներում, և դասակարգվել են աշխատանքում քննարկված ինստիտուցիոնալ գործոնները՝ տնտեսա(գիտա)կան նշանակությամբ, դրսերումները՝ հոգեբանական մեկնակերպով:

Քննարկումների այս ժիրում առանցքային են Զ. Կատոնայի աշխատությունները¹, որոնցում ապացուցվում է, որ տնտեսական վարչագիծը, ըստ էլերյան, կառուցվում է օբյեկտիվ հրականության վերլուծությունների հիման վրա, և այս հարցում «կարևոր է դիտվում մարդու գլխուղեղում ընթացող հոգեբանական գործնթացների ամբողջության հանգամանալից ուսումնասիրումը»²: Ակնհայտ է, որ իրականությունը վերլուծելիս, արժևորելիս կարևոր տեղ է հատկացվում հոգեբանական սպասումներին և գնահատականներին: Քանի որ միատեսակ և միևնույն երևույթները, նախորդող և հաջորդող գործնթացների համատեքստում, կարող են արժանանալ տարրեր «հոգեբանական որակումների»: Օբյեկտիվ հրականությունը վերլուծելիս կարևոր են մարդու կարգավիճակը, դասակարգային սպատկանելիությունը, հասարակության մեջ տեղի ունեցող ինստիտուցիոնալ և այլ գործնթացները: Քացի դրամից, մարդու լավագութեանը, հոգեբանական, վիճակագրական սպասումները կարող են տարաբնույթ ազդեցություն ունենալ տեղեկատվության վերլուծության, մարդու տնտեսական վարժագիր դրսերումների վրա:

Կրյոյունարերական հասարակարգում, հատկապես ձևավորման շրջանում, քննվում են ժամանակի տվյալ պահին եկամտային սահմանափակության պայմաններում տնտեսվարող սուբյեկտի վարչագիծը, օրինակ՝ սպասման ու խնայողությունների միջին ու սահմանային հակումները: Դետարյունարերական հասարակարգում կարող են հաշվի առնվել ոչ միայն ժամանակի տվյալ պահին վճարումնակության, այլև վարկային միջոցներով, ապահով գնումների հրականացմանը պահանջնութերի բավարարման հնարավորությունները: Եթե նախկինում տնտեսվարող սուբյեկտը պերծանքի, երկարաժամկետ օգտագործման կամ պարզապես քանկարծեք իր գնելու համար ստիպված էր տարիներ շարունակ խնայողություններ կատարել, պարտը վերցնել, ապա դիտարկվող փուլում արտադրողներն իրենք են շահագործված կազմակերպելու ապահով վաճառքի, լիզինգային կամ այլ վարկավարձակալական եղանակներով ֆինանսավորման ձևերի ներդրումը: Այս պարագայում ֆինանսական, բանկային ծառայությունների և մի շարք այլ բնագավառներում անհատական, շուկայական առաջարկ ու պահանջարկ ներկայացնող տնտեսվարող սուբյեկտների միջև փոխվատահությունն առանցքային նշանակություն կարող է ծեռքբերել տնտեսական աճի ու զարգացման սպահովման համար: Մակրոտնտեսական տեսանկյունից պահանջնութերի բավարարման նյութական (բարոյահոգեբանական) հիմքերի առկայության պարագայուն կարևոր տեղ է հատկացվում դրդապատճառներին, շարժարիթներին, ինչպես նաև տնտեսվարող սուբյեկտների նպատակաւաց գործումներության բնույթին:

1 G. Katona, Psychological Economics, N.Y., Elsevier Science LTD, 1975.

2 <http://teka.rulitru.ru/v2982/Введение в экономическую психологию, психология денежного обращения, психология сбережений, инвестиций>.

Գծապատկեր 1. Պահանջմունքների Ա. Մասլուով աստիճանակարգումը և բավարարաման ուղիները³.

Գծապատկեր 1-ում Ու. Ռուստովով բնորոշմամբ՝ «ավանդական», «անցնան հասրակություններում» հիմնականում կարող են արդիական լինել Ա. Մասլուով բուրգի ստորին մակարդակներում պահանջմունքների բավարարման համար իմբերի նախապատրաստումը, իսկ, օրինակ, «արագ հասունացման», «զանգվածային սպառնան» հասարակություններում՝ ավելի բարձր մակարդակի գտնվող պահանջմունքների բավարարման իմբերի ձևակումը⁴: Հոգեբանական տեսանկյունից՝ այդ «կապը կարող է առավել ընդգրկուն տեսք ունենալ»: Ենթադրաբար, մինչև որևէ ապրանքի կամ ծառայության պահանջմունքի ձևակումը մարդու մեջ առաջանում է կարիք կամ որևէ ապրանքի անհրաժեշտություն: Այլ կերպ ասած՝ գնորդի, սպառողի ինքնուրույնության կանխավարկածի հիմնա վրա ձևակում, փոփոխվում և զարգանում են արտադրությունները: Ինչպես նաև կարևոր տեղ է տրվում արտադրողի ինքնուրույնության կանխավարկածին, որը հատկապես արծարծվում է տնտեսական հարաբերությունների հնատիտուցիոնալ զարգացման տեսություններում⁵: «Ինացարանական տեսանկյունից՝ տնտեսական որոշումներ կայացնելու գործընթացում, եթե ոչ ելակետային, ապա առանցքային է դիտվել մարդու վարքագի ռացիոնալության կամխադրությունը: Թերևս տնտեսագիտության մեջ ռացիոնալիզմը որպես ինացարանական հիմք դիտարկելու գգուումն արդարացված է ենել սակայն մարդկային վարքագի գույտ բանական որակներ վերագրելու ավանդական տնտեսագիտության փորձերը հենց բանական իմացության տեսանկյունից ոչ միայն արդիական չեն, այլև զերծ չեն անկատարությունից: Ուսումնասիրման օբյեկտի վարքագի՝ ռացիոնալ ընկալումների դաշտում ընթաննան ոչ միարժեքության կամխադրություն վարքագի մասնական տնտեսագիտության իմացարանական իմբնաքարն է, թեպետ որպես իմացարանական գործիք վարքագի մասնական տնտեսագիտության արդի մերուդարձանությունը (a priori)

³ Տե՛ս Կурс экономической теории: Общие основы экономической теории. Микроэкономика. Макроэкономика. Основы национальной экономики: Учебное пособие / Под ред. Сидоровича А., М.: «Дело и Сервис», 2001, с. 20 – 22, Маслоу А., Дальние Пределы Человеческой Психики, СПб.: Евразия, 1999, Маслоу А., Мотивация и Личность, СПб.: Питер, 2003.

⁴ Տե՛ս Шумпетер Й., История экономического анализа, в 3 томах / Пер. с англ. Под ред. В.С. Автономова, Санкт-Петербург, изд. Экономическая школа, 2004, т. 2, 3.

⁵ Տե՛ս Գэлбрейт Дж., Новое индустриальное общество. М.: «Прогресс», 1969, Фенько А., Люди и деньги: Очерки психологии потребления. Москва, «Прогресс», 2005.

օգտագործում է գիտական նյութի ուսումնասիրնան և ընկալման ռացիոնալ տարբերակը»⁶: Մինչեն, պետք է արձանագրենք, որ տնտեսական որոշումների կայացման մեջ հոգեբանական գործոնի ազդեցությունը (սպասումները, մարդկային փոխհարաբերությունները, հասարակության տարբեր շերտերի փոխվաստահության աստիճանը և այլն) տնտեսագիտական որոշակի բովանդակությունից գուրկ կատեգորիա է դիտվել՝ դուրս մնալով տնտեսագիտության ուսումնասիրնան առարկաների շղթայից: Իհարկե, ներկայում վարքագծային, ինչպես և հոգեբանական տնտեսագիտությունը, Ենյութնենասագիտությունը հնարավորություններ են ընձեռում լրացնելու այդ բացը և ուսումնասիրներու տնտեսվարող սուբյեկտի վարքագծի «այլընտրանքային» դրսուումները: Հոգեբանական ուղղությամ ներկայացուցիչներն ընդհուպ տնտեսագիտական մի շարք սկզբունքներ ու նույնություններ համարում են խստ վերացարկունների արդյունք: Ցանկացած մարդ ուղղակի թե անուղղակի զոնվում է արտաքին միջավայրի ազդեցության մերքը, իսկ նրա ներաշխարհի ծևավորման ու զարգացման հարցում էական է նաև արտաքին աշխարհի սեփական հոգեբանական ընկալումը. Վերջինս էլ պայմանավորում է, մարդու վարքագծի «տնտեսական արտահայտչածը»: Ինչպես արտադրողի, վաճառողի այնպես էլ ձեռնարկատիրոց, ձեռներեցի, գնորդի ու սպառողի տնտեսական նպատակները, հոգեբանական շարժարիթները, հետարդրությունները տարբեր են: Ավելիայտ է, որ հոգեբանական գործոնի ազդեցությունը մարդու ամենօրյա և հատկապես տնտեսագիտական մտածողության վրա տեղի է ունենում ինչպես ուղղակի, այնպես էլ անուղղակի կերպով, միջնորդավորված և փոխկապակցված, ինչն էլ պահանջում է հաշվի առնել ազդեցության հնարավորությունը ինչպես ժամանակի ակնթարթային ու կարճաժամկետ, այնպես էլ միջնաժամկետ ու երկարաժամկետ հատվածներում. սրանով պայմանավորված վերլուծական մի շարք «հանգույցներում» կիրառվում են որպական հետազոտություններ և մեթոդական ընդհանուրացումներ: Դրանց հետագա ծավալումը, ինչպես համոզվեցինք, թելարվիւմ է ինչպես կառավարման անդրդրականության սկզբունքով և տնտեսագիտության զարգացման մերքին պահանջով, այնպես էլ արդիականացող տնտեսության մեջ աշխատանքի իմաստի սոցիալ-փիլիսոփայական ըմբռննամք և հոգեբանական գործոնի արդյունավետ գործադրման անհրաժեշտությամբ⁷: Տնտեսական վարքագիծը կարելի է վերլուծել օպտիմիզացիոն խնդիրների լուծմամբ ու մոդելների կառուցմամբ, սակայն սրտ միջառարկայական հատմամբ կատարված դիտարկումների «հենասյունային» նշանակություն կարող են ստանալ հոգեբանական նախասիրությունները, համապատասխան հոգեբանական օրենքներն ու օրինաչափությունները: Հոգեբանությունը, ինչպես և տնտեսագիտությունը, հասարակական գիտություն է, որի մի շարք ուղղություններում մարդու անթեսներ չի դիտարկվում որպես ռացիոնալ հաշվարկներ կատարող էակ, ինչպես ներկայացված է դասական վերացարկումներում: Մարդկային նախասիրությունները բազմաբնույթ են, և առավել գլոբալ մարդկային էակի բանական սպասումներից զատ հայտնի են վիճակագրական, հարմարվողական, հասարակական, ինստիտուցիոնալ և այլ, ընդհուպ հոացիոնալ սպասումների տեսությունները: Նեյրոֆիզիոլոգիական տեսանկյունից մարդու ի վիճակի չէ հիմնախնդիրների վերաբերյալ հավաքագրել ողջ տեղեկատվությունը և ամելիորմանակալ վերլուծել: Տնտեսագիտությունում սա մասնակի արտահայտվել է սահմանափակ ռացիոնալության դրսուրումներում: Տնտեսվարող սուբյեկտի տնտեսական որոշումների կայացումը կարող է մեկնաբանվել մեծամասնությամբ միավորվելու ծգտմամբ, մեծամասնությունից տարանջատվելու ցանկությամբ և մի շարք այլ դրդապատճառներով: Գործում է ցուցադրական սպառման գաղափարը: Միևնույ

⁶ Զարարյան Գ., Վարքագծային տնտեսագիտության ծևավորումը և զարգացման արդի միտումները, Հայաստան. Ֆինանսներ և էկոնոմիկա, N 12 – 13, 2005, էջ 169.

⁷ Տե՛ս Միրզոյան Վ., Կառավարման փիլիսոփայություն, Երևան, ՎՄՎ-Պրիմտ, 2013, էջ 165::

ժամանակ, տնտեսական վարքագի նարժինալիստական ընկալմամբ՝ սպառողը տնտեսական որոշումներ կայացնելիս առաջնորդվում է առավելագույն օգտակարության ստացման կանխադրույթով: Այս համատեքստում հետահայաց մեկնաբանությամբ հետաքրքրական է Հ. Սայմոնի այն անդրադարձը, թե նոր դասական տեսությամբ, ըստ Էլույան, ուսումնասիրվում է ոչ թե ընտրության գործընթացը, այլ դրա արդյունքները⁸: Վերոգրյալը թույլ է տալիս հավաստել, որ ցանկացած տեսություն, այդ բվում և սոցիալ-սուստափական ուսումները, անհետ չի կրչուն: Եթե այն արնելություն ունի տնտեսական կյանքին, արտահայտում է որոշակի դասակարգերի և խմբերի շահերը, ապա տնտեսության, հասարակության զարգացման հետ միասին վերափոխվում է, հղվակն որպես առանձին միտք, ընդգրկվում արդիական տեսությունների, ուսումնաբների և, հետևաբար, նաև գաղափարականության մեջ՝ դաշտայով ժամանակին համարայի դատողություն: Այդ իմաստով մարքյան, թեյնայան, դասական և մի շարք այլ տեսությունների համակողմանի և մանրամասն ուսումնասիրությունը հետաքրքրություն է տալիս առավել ճիշտ և արդյունավետ տնտեսական որոշումներ իրականացնելու տնտեսական կյայուն աճի և հասարակության հետագա զարգացում ապահովելու համար: Փոխանչությունների այս տիրությունը կարևոր նշանակություն ունի Գերմանիայի պատմական դպրոցի հիմնարար մոտեցումների քննարկումը: Այս ուղղությունում, ըստ Էլույան, առաջին անգամ առանցքային նշանակություն է տրվում ոչ տնտեսական գործոնների քննարկմանը, հասուլ ուշադրություն է հատկացվում տնտեսական անվտանգության, տնտեսական դիվանագիտությանը վերաբերող հիմնահարցերի, որոնցում կարևոր տեղ է հատկացվում ազգային շահի բավարարման հիմքերի ձևավորմանը⁹: Յուլարանցյուրի տնտեսական, պատմական, ազգային առանձնահատկությունների հաշվառումը տնտեսագիտությանը տալիս է կոնկրետ հնաստ, այլ ոչ թե բոլորի համար վավերացնում համընդհանուր և վերացական օրենքներ: Այնուամենայնիվ, պատմության դասերը ցույց են տալիս, որ այդչափ ցամակալի ազգատության համար անհրաժեշտ են համապատասխան ինստիտուցիոնալ միջավայրի ձևավորում և պատրաստվածություն: Արդյունքում ընդլայնվել է տնտեսական գիտության ուսումնասիրության առարկան, պատմական և ոչ տնտեսական գործոնների վրա համակ ուշադրություն է քևովել: Ենտագայում սա գիտական անկողմնակալության պահանջող էվլույցին նախասկիգր էր, արդեն ոչ տնտեսական գործոնների միջև կոնկրետ նախընտրելիության հարցադրման, ինստիտուցիոնալ տնտեսագիտության առաջացման համար: Տնտեսական զարգացման արդի մակարդակը վերածնումներ է առաջացնում տնտեսագիտական մտածողությունում և մտքի էվլույցիայի արդի շրջանում, այնուամենայնիվ պեսոր է հաշվի առնել տնտեսագիտական մտքի պատմության դասերը: Այս գործընթացում կարևոր նշանակություն ունի անվտանգ տնտեսական զարգացման պահովումը¹⁰: Տնտեսական զարգացման ապահովման գործում մեծ նշանակություն է տրվում տնտեսական անվտանգության տարրեր տեսանկյունների արժարձմանը, ինչպիսիք են՝ տնտեսական ներուժի և զարգացման հնարավորությունների բացահայտումն է և ֆինանսատնտեսական կայունությունը բնութագրող ու արտացոլող ցուցանիշներն են: Այս համատեքստից համաշխարհային տնտեսական ճգնաժամերն իրենց բնույթով միայն

⁸ Саймон Г., Рациональность как процесс и продукт мышления // THESIS, Вып. 3, 1993, с. 18.

⁹ Մինչեւ, ավելի գիտականն այն կյանքը, եթե տնտեսագիտությունը եւսկետ ունենար և իր տեսադրությունը պահեր ազգային առանձնահատկության գործոնը՝ իրոք ազգային տնտեսությունը: «Իրաւս ին կողմից առաջարկվող համակարգի բնորոշ տարրերություն են ամրություն և ազգային մակարդակությունը՝ ինչպիսի է ազգի բնության վրա, որպես անհատի և մարդկության միջև միջամյալ անդամներ»: Սահմանական կայունությունը բնութագրող ու արտացոլող ցուցանիշներն են: Այս համատեքստից համաշխարհային տնտեսական ճգնաժամերն իրենց բնույթով միայն

¹⁰ Ст'я Богомолов В. и др., Экономическая безопасность: Учеб. пособие для студентов вузов обучающихся по специальностям экономики и управления, Москва: ЮНИТИ – ДАНА, 2009.

տնտեսական պատճառներով չեն պայմանավորված¹¹: Դիմնախնդիրն ունի բարոյական, սոցիալական, քաղաքական, հոգեբանական կողմեր, որոնք դրսկողվում են հասարակական կյանքի տարրեր բնազավառներում: Վստահանությունից զարգացման հիմնահարցերն արձարեն անհնար է անտեսել մարդկային զարգացման բարյադրիչներն ու ապահովման գործում առկա հիմնախնդիրները և առանց հոգեբանական գործոնի նշանակությունը հաշվի առնելու դժվար է մշակել արդյունավետ տնտեսական ռազմավարություն, ինչը կապահովի տնտեսական աճ ու զարգացում: Մեթոդական հոգեբանական գործոնի ազդեցությունը տնտեսական զարգացման վրա, կարող է տեղի ունենալ միջնորդավորված և գործոնորդության մեխանիզմը համակողմանիորեն դրսևորվի ժամանակի տարածամկեն տիրույթներում: Օրինակ, Ելեն-լով ՀԲ-ի վերջին տարիների տնտեսության ճյուղային կառուցվածքից՝ ծառայությունների ոլորտի տեսակարար կշիռը Զինաստանի ՂՆԱ-ում կազմում է շուրջ 45 տոկոս, այն դեպքում, եթե այդ նույն ցուցանիշը Բրազիլիայում կազմում է գորեք 70 տոկոս, ինչը մոտ է Եվրոպական Միության երկրների ցուցանիշներին (73 տոկոս է), այն դեպքում, եթե Ռուսաստանում այն շուրջ 60 տոկոս է: Մեկ այլ պարագայում կարելի է արձանագրել, որ օրինակ՝ 2012 թ. Բրունեյում մեկ շնչի հաշվիվ ՂՆԱ-ի մեծությունը շուրջ 55000 ամերիկյան դոլար է և այդ ցուցանիշով տվյալ երկիրը աշխարհում 11-րդն է, սակայն ՂՆԱ-ի ճյուղային կառուցվածքում ծառայությունների տեսակարար կշիռը 27.7 տոկոս է: 2012 թ. Ավստրիալիայում մեկ շնչին բաժին ընկնող ՂՆԱ-ի մեծությունը շուրջ 42000 ամերիկյան դոլար է և այդ ցուցանիշով տվյալ երկիրը աշխարհում 22-րդն է, սակայն ՂՆԱ-ի ճյուղային կառուցվածքում ծառայությունների տեսակարար կշիռը շուրջ 70 տոկոս է: Ուստի և կարծում ենք, որ միայն մեկ ցուցանիշի միջոցով, ընդհույթ համապարփակ վերլուծությամբ անհնար է սահմանել երկրի տնտեսական զարգացածության մակարդակը: Բազմաշերտ այս «կատեգորիան» սահմանելիս մեթոդական անհրաժեշտ է առավել ընդգրկուն հաշվի առնել հիմնախնդրի հոգեբանական սաստեսները, ինչը հնարավորություն է ընձեռում զնահատել տնտեսական քաղաքականության արդյունավետության, ամի, զարգացման հնատիշությունուների փոխազդեցությունների հոգեբանական կողմերը: Բացի ՂՆԱ-ի բացարձակ և հարաբերական, ինչպես նաև մեկ շնչին բաժին ընկնող ազգային եկամտի մեծություններից, մարդկային զարգացման համարվից, Զինի և մի շարք այլ գործակիցներից, կարևոր է վերլուծել այնպիսի «քաղաքությունների» փոխառնությունները՝ ինչպիսիք են՝ տնտեսական ազատության համարիվ (որն իրենում պարունակում է բազում «գործակիցներ», ինպիսիք են՝ մերդությունների, հարկերի, առևտուրի, աշխատանքային հարաբերությունների ազատության «ցուցանիշները»), բարդավաճման, նորամուծությունների, ստրեսի և լենցիեսիայի, տնտեսական «տրամադրվածության» և սպասումների, կատարության և մի շարք այլ համարվեր: Անգիայի Լեգատում վերլուծական հնատիտուսի ներկայացված հետազոտությունների հիմնան վրա դիտարկված են շուրջ 80 ցուցանիշներ, որոնք ներառված են ուր Ենթախմբերում, որոնք ցույց են տալիս տնտեսական բարեկեցության և բարգավաճման աստիճանը տարրեր ոլորտներում, ինչպիսիք են՝ տնտեսության կառուցվածքային փոփոխությունները և առանձնահատկությունները, ձեռնարկատիրությունը և ձեռներեցությունը, տնտեսության և ճյուղերի կառավարումը և կառավարելիության հնարավորությունը, տնտեսվարող սուրյենկտունների անվտանգությունը և ազատությունը, սոցիալական կապիտալը:

¹¹ Այսպես, 2008 թվականի համաշխարհային տնտեսական ճգնաժամն իր բնույթով միայն տնտեսական պատճառներ ու արձամաներ չուներ: Ա. Թոյների, որպես հին դասական պատմական դպրոցի ներկայացուցչի համար, պատմության տեսանկյունից ամենասարափելին ոչ թե ընական և տեխնածին աղետներն են, այլ այդ պատմության քաղաքակարգության հարցերի ուսունարդկային հմասնի կողմնականությունը, մարդու կողմնից իր մարդ լինելու հասկացության «նորոգությունը»: Տես՝ Կրթեաբային համակարգի հիմքերը, Ա. Մարկոսյան, Երևան, Երիթ պրինտ, 2011, էջ 36 – 37:

Տնտեսական աճի ու զարգացման ցուցանիշների վրա ուղղակի թե անուղղակի ազդում է իրականացվող տնտեսական քաղաքականության նկատմամբ հասարակական վերաբերմունքը և հոգեբանական սպասումները: Միևնույն տնտեսվարող սուրյեկտուր առաջարկի և պահանջարկի միևնույն մեծությունների դեպքում կարող է դրսնորել կտրուկ տարբերվող տնտեսական վարքագիծ՝ պայմանավորված ինչպես նախկինում տեղի ունեցած տնտեսական աճի ու ամկման գործնթացներով, այսպես էլ՝ հոգեբանական ուրույն սպասումներով: Այս ամենը աշխատանքում փորձ է կատարվել արտահայտելու տնտեսական «տրամադրվածության» և հոգեբանական սպասումների համարվություն: Այս փոխառնչության հաշվի է առնվել հասարակությունում փոխվստահության «մակարդակը»¹², ստրեսի և դեպրեսիվի աստիճանը, մերժական տեսանկյունից կարևորվել են մեկ շնչի հաշվով համախառը ներքին արդյունքի մեծության, եկամուտների անհավասար բաշխման, գործազրկության մակարդակի, օդի և շրջակա միջավայրի աղտոտվածության, կյանքի միջին տևողության և մի շարք այլ «բաղադրիչների» փոխազդեցությունները:

Այս մասով թերևս անելիքներ կան այն առօղմով, որ հասարակությանը, տնային տնտեսություններին ու գործարար շքանակներին պետք է համակողմանիրուեն ցոյց տալ, իրազեկել այն տնտեսությունների մասին, որոնք ֆինանսատնտեսական ճգնաժամի պայմաններում ոչ միայն տնտեսական ամկում, այլև տնտեսական աճ արձանագրեցին: Սա տնտեսական անվտանգության, բազմաբնույթ իրավիճակներում դիմակայելու հնարավիրություն է, որում էական դեր են խաղում նաև տնտեսվարող սուբյեկտների սպասումները, ինչն արտահայտվում է ներդրումների կատարմանը, ընդուակ ինչպես զարգացող մի շարք երկրների դեպքում է՝ (Չինաստան, Հարավային Կորեա, և այլն), արտադրության ծավալների, սպառման «միտումների» ավելացմաբ: Բացի այդ՝ հասարակությունում հիմնախնդիր համակողմանի քննարկումը և ներկայացումը ևս տնտեսությունում դրական սպասումների ծևավորման, իրազեկության աստիճանի բարձրացման իրական հիմքը է ստեղծում:

Երկրորդ՝ «Տնտեսական զարգացման նորելները՝ սոցիալ-հոգեբանական մեկնարանությամբ», գլխում շարադրվել են տնտեսության ինքնակարգավորման, զարգացման դասական տեսության սոցիալ-հոգեբանական առանձնահատկությունները, համեմատական մեկնակերպով Վերլուծվել են տնտեսության պետական միջամտությամբ զարգացման մարքսյան և ինստիտուցիոնալ նորելները, արդի ընկալմամբ Վերլուծվել են տնտեսական զարգացման քեյնյան հայեցակարգի հոգեբանական հիմքերն ու ինստիտուցիոնալ առանձնահատկությունները:

Տնտեսագիտության դասական ուղղության ծևավորման ակունքներում հենասյունային նշանակություն էր տրվում տնտեսության ազատականացման, ինքնակարգավորման, գների, աշխատավարձի, փողի իրական (անվանական) տոկոսադրույթի առածագականության սկզբունքներին, որից էլ ածանցվում են տնտեսական ռեսուրսների աճը բոլոջական և արդյունավետ օգտագործման զարականությունը: Հատկապես դասական ուղղության ծևավորման և զարգացման վաղ շրջանում արդիական էր և ներկայում դրսնորումներ ունի միկրոտնտեսական փոփոխությունների հիման վրա տնտեսական աճի ու առաջնորդացի ապահովման մոլուցումը: Ըստ այս հայեցակարգի՝ տնտեսական աճ ու զարգացում ապահովելու գործում առանցքային նշանակություն է տրվում միկրոտնտեսագիտական հիմնահարցերին: Տնտեսվարող այս միավորների ռացիոնալ վարքագիծը տարածվում է ողջ տնտեսական համակարգի վրա, այլ կերպ ասած՝ «կանխորոշված» տնտեսակարգը, համակարգն ընդհանրապես դասական տեսությունում սահմանված վերացարկումների պայմաններում գործում է լիիվ զբաղվածությամբ ու արդյունավետ:

¹² <http://www.statinfo.biz/Geomap.aspx?region=world&act=7968&lang=1>. Կօզֆիւնտ ծույնը: Ծույն և պահանջական առաջարկությունները:

20-րդ դարի 50-ական թվականներից, ամերիկացի տնտեսագետ հ. Ֆիշերի փողի տեսությունը դարձավ Ելակետ դասական տնտեսագիտության արդի ուղղության՝ ժամանակակից մոնետարիզմի համար, ըստ որի կարևորվեցին փողի պահանջարկի ֆունկցիան և դրա կայունությունը: Ըստ մոնետարիզմների՝ փողի զանգվածի փոփոխությունն ազդում է ոչ միայն ներդրումների, այլև ամբողջական ծախսումների մուս բաղադրիչների՝ զուտ արտահանման, տնային տնտեսությունների սպառողական ծախսերի, պետական գնումների վրա: Արդյունքում փողի զանգվածի փոփոխությունից բխող ցանկացած ազդակ կարող է ունենալ երկարաժամկետ ու զգայի հետևանքներ: Այս կերպ, ենթադրաբար տնտեսության նաև ավագության հատվածը մեծամասն կայուն է, իսկ ամենայունության նշանները ի հայտ են գալիս, երբ կառավարությունը փորձում է հարկացրյացնետային և դրամավարկային լժակներով ազդել տնտեսության վրա: Մոնետարիզմները մակրոտնտեսական գլխավոր ուղարկության համարում են փողի զանգվածը և չեն ուսումնամիջում, ըստ իրենց, տնտեսական սանդղակի ստորին աստիճանում իրադարձությունները: Յոգեբանական տեսանկյունից՝ փողի առկայությունը և կանխիկի ու խնայողությունների չափն ու հարաբերակցությունը կարող են եապես ազդել տեղի ունեցող տնտեսական երևույթների և, մասնավորապես, տնտեսավարող սուրբեկության վարքագիր վրա: Ինչևէ, դասական տեսության տնտեսական զարգացման «դեղատոմները» ակտիվ վիճարանության առարկա են ոչ միայն տնտեսագիտական, այլ նաև քաղաքագիտական շրջանակներում: ճիշտ է, մի շաբթ դեպքերում այդ «դեղատոմները» հանգեցրել են հաջողության, օրինակ Զիլլիում՝ Պինոչետի օրոք, ԱՍՆ-ում՝ Ռեյգանի օրոք, Մեծ Բրիտանիայում՝ Թեւչերի օրոք և այլն: Լիովին հասկանալի է, որ նման օրինակները ուղեցույց են շատ հետսոցիալիստական բարեփոխումներ իրականացնողների համար: Սակայն այստեղ արդյունքներն ավելի համեստ եղան: Խնդիրն այն է, որ տնտեսական զարգացման ցանկացած հայեցակարգ, ինչպես և տնտեսագիտական ուղղությունն ու հայացքների համակարգը մշակված է որոշակի տիպի և իրավիճակի տնտեսության համար, ինչպիսին է զարգացած շուկայական տնտեսությունն իր ուրույն դրամավարկային ոլորտով և բնակչության անհատապաշտական հոգեբանությամբ, այլ ոչ թե այն համակարգերի համար, որոնք չունեն ազգային, քաղաքական, հոգեբանական և այլ էական առանձնահատկություններ, մեկ խորով՝ իրենց «սեփական տնտեսական դեմքը»¹³:

Տնտեսական զարգացման նարբյան տեսության բնագրերում հետահայաց վերլուծությամբ առկա է կապիտալիստական տնտեսության զարգացման առնվազն երկու սցենար: Ամբողջական եկամտի աճն ուղեկցվում է աշխատավարձի հարաբերական կրծատմանը, և ի հայտ է գալիս լճացումը: Ըստ «Կապիտալի» 1-ին հատորում դատողությունների հիմնական սիսեմայի՝ հավելյալ արժեքը կենտրոնացվում է հասարակության մի քևուում՝ կապիտալիստների դասակարգի ծեռքում: Այսինքն՝ մրցակցության հետևանքով միաժամանակ աճում է կապիտալի համակենտրոնացման աստիճանը: Արդյունքում սրվում է կապիտալիզմի հիմնական հակասությունը՝ արտադրության կազմակերպման գործընթացի հասարակական բնույթի և դրա արդյունքների յուրացման մասնակի բնույթի միջև: Աստիճանաբար արտադրության հսկողությունը կենտրոնանում է խոշոր մասնավոր կապիտալի ծեռքում: Այս իրավիճակում հասարակական արտադրությունը տեխնիկապես և կազմակերպական առումով պատրաստ է հասարակական հսկողության, հետևաբար տնտեսական համակարգի փոխարինման՝ այսինքն՝ սոցիալիզմի անցնելու: Այս տեսակետն էր ընկած 1917 թ. ռուսական հեղափոխության բոլշևիկյան ծրագրի հիմքում: Գիտակցված տարբերակի իրականացումը բնավ չտվեց այն արդյունքը, ինչը ենթարկվում էր, քանի որ կապիտալիզմի ձևավորման նախասկզբնական փուլում հեղափոխական մի-

¹³ «Տնտեսագիտական մտքի պատմություն», Գ. Գալստյան, Ա. Մարտիրոսյան, Կ. Վետիխյան, Եղիշազարյան, Ա. Հակոբյանյան, Յ. Մարգարյան, Ա. Ներսիսյան, Երևան, Ասուլիկ, 2009, էջ 166:

շանտությամբ սոցիալիստական տնտեսակարգին անցումը գաղափարապես չէր համապատասխանում մարքսյան տեսության իհմնարար սկզբունքներին: Մարքսյան տեսությամբ տնտեսական զարգացման երկրորդ տարրերակի հիմքում աշխատանքի ֆոնդագինվածության սովորական աճի ետևում արձանագրվում է արտադրության գործընթացից մարդու անմիջական աշխատանքի արտամոնան միտումը: Տնտեսական զարգացման արդյունքում աճում է հարարերական գերմանակչության մակարդակը, նաևկինում գրանցվածները դառնում են գործազրուրկ, ինչի հաշվին հնարավոր է ակնկալել աշխատողների աշխատավարձի մակարդակի հարարերական բարձրացում: Գործազրուկների թվաքանակի աճն ի վերջո հանգեցնում է տնտեսական ֆորմացիայի փոփոխության և տնտեսվարող սուբյեկտը հասարակական սեփականությամբ սկսում է վերաբերվել ինչպես (կապիտալիստական տնտեսությունում) մասնավոր սեփականությամբ:

Ինստիտուցիոնալիստների դիտարկմամբ՝ տնտեսագիտության ուսումնասիրության առարկա «ինստիտուտները նախկինում տեղի ունեցած գործընթացների արդյունք են և հարմարեցված են անցյալի հանգամանքներին ու քանզի կյանքը բավականին բարդ է կոչուցին պրոցես է, ապա ներկայում ծևավորված գերակայությունների պարագայում այդ կառույցների գործունեությունը մշտապես չէ, որ անցյալի պես պահանջված է»¹⁴: Այս տրամարանությունից բխում է դրանց նորացման անհրաժեշտությունը՝ էվոլյուցիայի օրենքների և «ժամանակակի պահանջներին» համապատասխան: Տնտեսվարող սուբյեկտի վարքագիծը նվազագույն պահանջնունքների բավարարման, ծախսերի նվազեցման և առավելագույն պահանջնունքների բավարարման, առավելագույն շահույթի ստացման տիրույթներում հոգեբանորեն եապես տարբեր են: Այս տեսանկյունից հոգեբանական պահանջնունքներում ներառում են նույնիսկ հասարակությունում մարդու ծևավորվելիք վարկանիշը՝ այսուհետո բխող հոգեկան բավականության աստիճանով, մարդու ցանկությունը զարտվելու «ծանր» մտավոր աշխատանքից, որոշում ընդունելու և հետևանքների պատասխանառությունից, ուսկային և անորոշ իրավիճակներից և մարդկային գործունեությանն առնչվող մի շարք այլ՝ այս բնույթի հոգեկան «պահանջներ»: Զ. Գելբրեյթը հետաքրքիր միտում է արձանագրում, թե հետարդյունարերական հասարակարգում բոլորվող ապրանքները ու ծառայություններով հիմնականում բավարարվում են նարդկանց հոգեբանական պահանջնունքները: Այս տիպի պահանջնունքների առաջացման համար անհրաժեշտ է ի սկզբան բավարարել ֆիզիոլոգիական պահանջնունքները: Ահա նոր հետարդյունարերական հասարակարգում մարդու ուղղակի և անուղղակի ավելի մեծ կախման մեջ է հայտնվում հասարակությունում ընդունված նորմերից ու չափանիշներից, ուստի և ուրվագծվում է լավագույն հնարավորություն՝ հոգեբանական եղանակներով ազդելու մարդու վարքագիծի վրա: Տվյալ տեսության շրջանակներում կասկածի տակ է դրվում նույնիսկ «գնորդի, սպառողի ինքնուրույնության» վերաբերյալ հայտնի որույրը¹⁵: Հոգեբանական տեսանկյունից ուսումնասիրելով գիտատեխնիկական նորարարությունների ներդրման հնարավորությունները, որոնք գիտական առումով տարրողունակ են և գուտ ժամանակագրական տեսանկյունից բավական երկար գործընթաց տնտեսությունում, նկատելի է, որ արտադրողին պետք են իրական երաշխիքներ, որպեսզի կարողանա ետ վերաբերձնել իր ներդրած մեծածավալ ֆինանսական միջոցները: Ահա այս պատճառներով պայմանավորված՝ արտադրողը նախապես ծևավորում է արտադրողի ապրանքի պահանջնունք, իսկ պահանջնունքների վճարումնակության ապահովումն ինքնին խնդիր չէ «նոր հետինդրուստրիա հասարակարգում», որից հետո միայն սկսում են արտադրու-

¹⁴ Институциональная экономика: новая институциональная экономическая теория: Учебник / Под общей ред. А. А. Аузана. Москва: ИНФРА – М, 2005, с. 416.

¹⁵ Гелбрейт Дж., Новое Индустриальное общество. Избранные. – М.: Эксмо, 2008, с. 188 – 191.

թյան կազմակերպման քայլերը: Այսինքն՝ տնտեսական, հոգեբանական ազդակներն արտադրողից, վաճառողից փոխանցվում են գնորդին, սպառողին, և, կրծք, արտադրողն է ազդարարում և կողմնորոշում գնորդի, սպառողի գնման նախասիրությունների ձևավորումը, իսկ անհատ սպառողը սպասարկողի դեր է ստանձնում՝ գնելով արտադրոված ապրանքները և նատակարարելով արտադրողներին խնայքած ֆինանսական միջոցներ, որոնք նպաստելու են ներդրումների ընդլայնմանը: Սակայն այս գործն այնքան նրբութեն կարող է կազմակերպված լինել, որ վերլուծաբանների համար պատճառահանելուանքային հակառակ պատկերը ձևավորվի: «Պահանջնունքների ձևավորման գործընթացն իր նշանակությամբ չի գիշում արտադրության կազմակերպման հիմնախմբինների լուծմանը, և ժամանակի ընթացքում առավել շատ ռեսուրսներ են կենտրոնացվելու պահանջնունքների ձևավորման տարաբնույթ վերլուծությունների ուղղությամբ: Նշանակալի դեր է ստանձնելու (զանգվածային) ազդարարման հնարավոր միջոցների կիրառությունը տնտեսությունում, որի պարագայում հաշվի են առնվուն նաև արդեն ձևավորված սպառողական նախասիրությունները: Այսպիսով, Զ. Գելրեյխը ներկայացնում է նորովի սոցիալիզմի ձևավորման առաջարկություն, որը գեր է գաղափարախոսական ուղղվածությունից և հանգանաքների «բռնական» զարգացման արդյունք է, ենթադրում է արևմտյան գործող տնտեսակաղիքի ձևափոխում առանց արմատական ու ուժային մերժմների կիրառման:

Համաձայն Զ. Քեյնսի՝ բաշխվող եկամտի չափը փոփոխական մեծություն է, և տնտեսագիտության խնդիրն է քաղաքել այդ մեծությունը որոշող գործունքների ուսումնասիրմամբ: Զ. Քեյնսը ներկայացնում է մի այնպիսի բացատրություն, որն արդյունավետ կգործի ինչպես հավասարակշռության խախտման, այնպես էլ հավասարակշռության կայունության պահպանման պարագայում: Դիցուք, ըստ Յ. Շումպետերի՝ Զ. Քեյնսի հիմնական հոգեբանական օրենքը վիճակագրորեն դիտարկելի երևույթ՝¹⁶, այնուամենայնիվ սպառման հակումը թեև կարող է դիտվել որպես կայուն մեծություն, սակայն կայուն ամենակին չի նշանակում հաստատուն և բազում պատճառահանելուածքին կապեր չեն կարող ներազել «երևույթի» տնտեսահոգեբանական կողմերի վրա: Տնօրինվող եկամտի և սպառման փոխառնությունների պատճառահանելուածքին բացատրությունների շարքում ներկայացվում են 3 հիմնական¹⁷ վարկածներ՝ 1. Հարաբերական եկամտի ազետցությամբ. 2. Պերմանենտ եկամտի մեծությամբ. 3. Կյանքի, սպառման ցիկլերով պայմանավորված:

Քեյնսյան տեսությունում սպառման ֆունկցիան դիտարկված է տնօրինվող եկամտից գծային կախվածությամբ¹⁸:

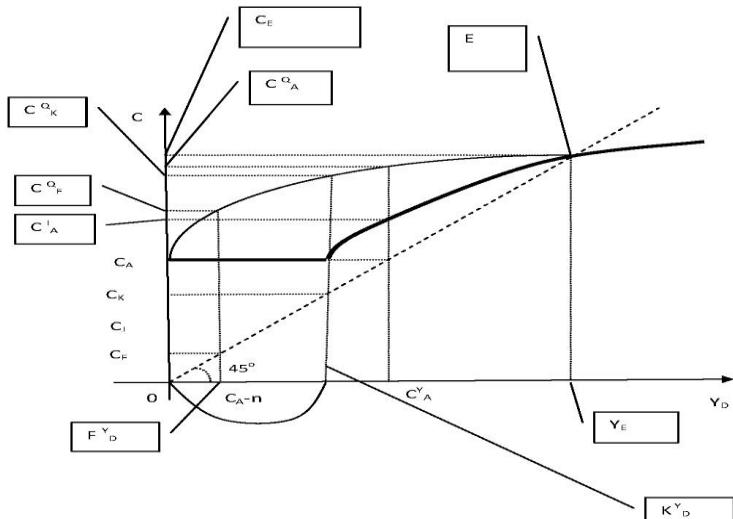
$$C = C_A + kY_D \quad (1)$$

որում՝ C – սպառման մակարդակն է, C_A – ինքնավար սպառումն է (ինչը կախված չէ եկամուտների մեծությունից, այլ պայմանավորված է կենսանվազագույն պահանջնունքների բավարարման անհրաժեշտությամբ), k – սպառման սահմանային հակումն է:

¹⁶ Թեև տնտեսագետները հաճախ օգտվում են հոգեբանական այն կանոններից, որոնք առավել նպատակահարմար են տնտեսագիտական և կիրառական են տնտեսական տեսանկյուններից: Schumpeter J. A. History of Economic Analysis, New York, 1954, p. 1059 – 1061:

¹⁷ <http://zubolom.ru/lectures/macroecon/19.shtml>: Основные виды функции потребления.

¹⁸ Այս փոփոխականների միջև պարզության համար դիտարկված է գծային կախվածություն, ինչը ամենանի չի աղճատու դրսուրովով միտունմերը: Այսպիսի մոտեցումն է Անգլագովում՝ Ω. Ֆրոյենի (Richard T. Froyen, University Of North Carolina at Chapel Hill, Macroeconomics, Theories and Policies, New Jersey 1999, p. 75 – 87), Ս. Իվաշկովսկու (Ивашковский С. Н., Макроэкономика: 3-е изд., испр. – М.: Дело, 2004, с. 63 – 65), և այլոց աշխատություններում: Ավելին՝ հետագայում այն ներկայացվում է նաև ոչ գծային կախվածությամբ:

Գծապատկեր 2. Տնօրինվող Եկամուտները և սպառման կորի նորովի մեկնաբանությունը¹⁹.

Տնտեսական ակտիվության 0-ից C_A մակարդակում քեյնսյան տեսությունում արձանագրված սպառման նկազագույն մակարդակի պայմաններում ստեղծված իրավիճակից ելք դիտարկվում էր հարկային բեռի բերևացումը և/կամ պետական գնումների ընդհուա «դեֆիցիտային» ֆինանսավորումը: Ըստ դասական տեսության՝ Եկամտի F_Y^D մեծության դեպքում սպառումը ենթադրաբար հավասարվում է այդ «ցուցանիշին» C_F , ($C_F = F_Y^D$): Ըստ Քեյնսյան տեսության՝ վերոգրյալ մեկնաբանության Եկամտի F_Y^D մեծության դեպքում սպառումը կվազմի C_0^F : Ըստ նորովի մեկնաբանության՝ սա տնտեսական համակարգի գործունեության արդյունավետության չափազանցված ցուցանիշի կարող է լինել, քանի որ կենսանվազագույն պահանջմունքների բավարարման շեմից ցածր եկամուտ ունեցող անձանց ծախսերը հնարավոր է չգեռազանցեն ինքնավար C_A սպառման մակարդակը: Եթե Y_D տնօրինվող Եկամուտը փոքր է ինքնավար C_A սպառման մակարդակից, մարդիկ նախկին խնայողությունների, տրանժերտների և այլ եղանակներով կիրքեն բավարարել իրենց կենսանվազագույն պահանջմունքները՝ կատարելով C_A մակարդակին համապատասխան ծախսեր: Եթե սպառման մեծությունը փոքր է C_A սպառման մակարդակից, սա ցույց է տալիս, որ հասարակությունում կարող են նկատվել թերսննան, չքավարարված կենսանվազագույն պահանջմունքների դրսորման միտումներ. կարևոր է հաշվի առնել նաև ստվերային տնտեսության չափերը, որով պայմանավորված սպառման մեծությունը կարող է իրապես չհաշվարկվել: Բացի դրանցից, նույնիսկ եթե սպառման մե-

¹⁹ Yeghiazaryan M. R., Martirosyan A. R., Theoretical Basis OF THE Institutional Explanation Of The Consumption Function, International Academy Of Sciences and Higher Education, London, Great Britain. International Scientific Analytical Project. "Solution Of A Social Requirements And Objective Reality Issues In Economic and Juridical Sciences". Materials digest of the XXXIV International Research and Practice Conference and the III stage of the Championship in jurisprudence, economic sciences and management. (London, October 11 – October 16, 2012). Published by IASHE London 2013, p. 67-69.

ծուրյունը փաստացի հավասարվում է C^A սպառման մակարդակին, կամ գերազանցում է այդ մեծությունը, կարևոր են Ձինի գործակիցը, սպառման և եկամուտների կառուցվածքը, բաշխվածությունը արտացոլող ցուցանիշները, քանի որ գործնականում հճարավոր է, սասարակության փորբարիկ խմբերի մեծածավալ ծախսերով պայմանավորված, սպառողական ծախսերի մակարդակը հավասար լինի ինքնավար սպառման մեծությամբ, կամ նոյնիսկ գերազանցի այն:

C_A – C_E հատվածում տնտեսությունում տեղի են ունենում գործարար միջավայրի ակտիվացման միտուներ: Բամեկոր շահագրգուսած են լինում ընդլայնելու վարկային գործարքների ծավալները, կերելու ֆինանսական վարձակալության գործարքներ, տնտեսությունում արձանագրվում են ապահով գնման գործարքների ամի միտուներ՝ պայմանավորված առկա դրական սպասումներով և տնտեսվարողների միջև փոխաստանության աճով: Բացաձայն մեծությամբ և/կամ տոկոսային արտահայտմամբ C-ի մեծությունը կարող է գերազանցել Y_D-ի ցուցանիշը այն նույն չափով (տոկոսով ու տեսակարար կշռով), ինչ չափով C_A փոփոխականի արժեքը գերազանցում է Y_D-ի մեծությունը, սակայն հոգեբանական սպասումները ինստիտուցիոնալ տեսանկյունից եապես փոխվում են, երբ մարդկանց եկամուտները գրեթե հավասար են կենսանվազագույն պահանջնունքները բավարարելու շեմին, և այդ սպասումները եապես կարող են փոփոխվել, երբ տնտեսությունում նկատվում է աշխուժացում, ապահնքաշշանառության ծավալների ավելացում, իսկ մարդկանց եկամուտները գերազանցում են կենսանվազագույն պահանջնունքների բավարարման շեմը: Ըստ դրական տեսության՝ եկամտի պայմանական K_{Y^D} մեծության դեպքում սպառումը կվազմի C_K, ըստ թեմսյան տեսության՝ վերոգրյալ մեկնաբանությունների՝ C_{Q^K}, ըստ նորովի մեկնաբանության՝ C_A: Եկամտի K_{Y^D} մեծությունը կարող է այն պայմանական շեմը լինել, որից բարձր տիրույթը եկամուտների դեպքում սպառումը կարող է գերազանցել ինքնավար C_A սպառման մակարդակը: Յուրաքանչյուր երկրում եկամտի այդ պայմանական մեծությունը կարող է տարբեր լինել՝ պայմանավորված տնտեսական իրավիճակով, հոգեբանական սպասումներով, ինստիտուցիոնալ և այլ առանձնահատկություններով: Այնուամենայնիվ, մեկ փաստ թերևս ակնհայտ է՝ ինչքան եկամտի այդ պայմանական մեծությունը փոքր լինի ինքնավար C_A սպառման մակարդակից, իսկ ընթացիկ C սպառումը գերազանցի այն, այդքանով հոգեբանական սպառումները դրական են, իսկ տնտեսությունը, ինստիտուցիոնալ միջավայրը միտված են տնտեսական ածին ու զարգացմանը:

Երրորդ՝ «Մարդու եւրայն տնտեսագիտական ընկալման հոգեբանական առնչությունները և հոգեբանական ուղղության նեյրոտնտեսագիտական հիմքերը», գլխում վերլուծվել են ինստիտուցիոնալիզմի հոգեբանական կողմնորոշման ձևավորման նախադրյալները, մարդու եւրայն տնտեսագիտական ընկալման հոգեբանական առանձնահատկությունները՝ հաշվի են առնվել հիմնահարցի նեյրոտնտեսագիտական կողմերն ու մեկնաբանությունները:

Դասական տնտեսագիտությունը, առաջնորդվելով մարդու ռացիոնալության հասարակագիտական ընկալումներով, սահմանում է տնտեսվարող սուբյեկտի բանականության կանխավարկածը: Այլ կերպ ասած՝ մարդու եւրյունը հոգեբանության, փիլիսոփայության ուսումնասիրության առարկան է, և գիտության այդ բնագավառներում սահմանված «մոտեցումների» հիման վրա ներկայացվում են տնտեսական վարքագիր մոդելները: Սակայն միջառարկայական հատումամբ ուսումնասիրություններում առավել լիարժեք հիմքեր կարող են ձևավորվել, որոնց հիման վրա համակողմանի կարելի է բացահայտել մարդու եւրյունը և վերլուծել հասարակական տարբեր իրավիճակներում մարդու տնտեսական վարքագիր առանձնահատկությունները:

Ներկայում ակնհայտ է, որ երևույթների վերաբերյալ տեղեկատվությունն ամբողջովին ու նույն խորությամբ չի արտացոլվում գլխուղեղում, ինչպես նաև «արտացոլանքի» ոչ բոլոր տարրերն են կարճաժամկետ և երկարաժամկետ հատվածներում հավա-

սարաշափ ուշադրության արժանանում: Մտավիր հաշվարկներով՝ մարդու տեսողունակությունը մեկ դրամում գերազանցում է 150 մեգաբայթ տարրողությամբ պատկերի ընկալման շենք: Սա Ենթադրում է տեղեկատվության ահետքի ծավալների հոսք դեպի զիստուեղ, ուստի և զարմանալի չէ, որ մարդը այդ ողջ տեղեկատվությունը հավաքագրելին և վերլուծելիս բախվում է բարդությունների, ինչն էլ գոտ տնտեսագիտական ընկալմամբ արտահայտվում է սահմանված ռացիոնալության ծևաչափից տարբերվող տնտեսական վարքագիր դրամուրումներով:

Այսպիսով, դասական տնտեսագիտական համակարգում մարդը պատմության ելակետն էր, այլ կերպ ասած՝ մարդու եւթյան մասին Սմիթի և նրա համախոհների պատկերացումներում բնությանը համապատասխան գործող անհատը ներկայացվում էր բնույթունից տրված, այլ ոչ թե պատմականորեն առաջ եւած էակ: Իսկ առօքյան տնտեսագիտությամբ ցույց տրվեց, որ մարդու եւթյան առանձնահատկությունները որոշվում են իմանականության անցյալում տեղի ունեցած գործընթացներով և ըստ այդմ դիտարկվում է տնտեսվարող տուբեկուֆի վարքագիծը պայմանավորված դիցուք դասակարգային պատկանելիությամբ, սակայն մոտեցումը ժամանակի ընթացքում մոռացվեց, թեպես ներկայում, թերևս որոշակիորեն վերաթძորվում է: Ինստիտուցիոնալ տնտեսագիտությամբ մարդու եւթյունը համարվում է փոփոխական կատեգորիա, սակայն, ի համեմատություն մարդույան տեսության, տնտեսական համակարգի փոփոխության պահանջ չի ներկայացվում: Սակայն շուկայական մեխանիզմները կարող են արդյունավետ չգործել, քանի որ ինչպես երկրի ներսում, այնպես էլ՝ սահմաններից դուրս ռեսուրսների, ապրանքների ու ծառայությունների հոսքերը ընթանում են ուղղակի ու անուղղակի իշխնդրություն պայմաններում, ոչ բացաձակ մոցացային տնտեսավարման պայմաններում: Ուստի վերոգրալ սկզբունքները գործում են մի շարք վերացարկումների ընդունման, ենթադրությունների «սահմաննան» դեպքերում, ինչպիսիք են անհատական նախընտրությունների տրանզիտիվությունը և մոնուտոն լինելը, անտարբերության կորերի անընդհատությունը և «գոգավիր տեսքը» և այլն:

Իրականում այս սկզբունքները տնտեսագիտական վերլուծություններ կատարելու համար առաջարկվող պարզեցումներ ու վերացարկման հնարավորություններ են:

- Դիցուք, մարդը կարող է հետամուտ լինել անձնական շահի առավելագույն բավարարմանը, սակայն պարտադիր չի կարելի բիեցնել տնտեսվարող տուբեկությունը ռացիոնալության կամխավարկածը: Կարող են դրսկութել հասարակությունում ընդունված վարքագիծը տարբերող «կերպեր»՝ որպես ինքնարտահայտման պահանջ:
- Մարդն իր գործողություններում ամենաշատ էներգիան ծախսում է մտածելիս, ուստի և որոշակի սկզբունքների, կանոնների մշակումը դյուրացնում է մտածողության ընթացքը, դարձնելով նվազ էներգատար:
- Վերջապես խնդրի ծևակերպումից կախված՝ հնարավոր է ընդիանուր առմամբ ագրել լուծնան ելքի վրա:
- Մարդը սոցիալական, հասարակական էակ է, միևնույն ժամանակ՝ կենսաբնական օրգանիզմ, առաջնորդվում է էներգիայի պահպանման, սերնդի շարունակման մղումներով:
- Էական է այն, որ տնտեսվարող սուբյեկտը տնտեսական ընտրության պահին կարող է առաջնորդվել «քնական զնահատման» եղանակով և նախապատվությունն այն աստիճան ակնհայտ լինել, որ ըստ այդմ կատարվում է տնտեսական ընտրություն:
- Իր դերն է խաղում մարդու կենսաբնական էակ լինելու հանգամանքը, ըստ որի առաջնային է էներգիայի կուտակման, պահպանման սկզբունքը: Բացի դրանցից, մարդը, որպես հասարակական էակ, կարող է նմանակել հասարակությունը նորմերը, կամ փորձել իր վարքագիծը համապատասխանեցնելու այդ նորմերին՝ իրեն օտարված չզգալու պայմանով:

- Տնտեսվարող սուբյեկտը կարող է առաջին հսկ բավարար լուծումը գտնելիս դադարեցնել հիմնախնդրի լուծման եղանակների և հնարավոր ուղիների փնտրությունը:

Եթե մարդու կարողանում է բավարարել կենսանվազագույն պահանջնունքները և ունի հոգեբանական պահանջնունքների բավարարման համար ֆինանսական հնարավորություններ, ապա նախընտրություն կարող է տրվել որոշակի այդանքանիշների ու ապահանքանշանների: Այս փուլում մարդու տնտեսական վարժագծի վրա ազդելու հոգեբանական եղանակներ ավելի են ընդայնվում: Այսպես, հասարակության մեջ ընդունված նորմերից, սովորույթներից, պետության միջանտուրյամբ, զանգվածային լուսվական միջոցներով ազդարային արշավմերով պայմանակորված՝ հնարավոր է փոխվեն պահանջնունքների դրսերման ու բավարարման կերպով ու ձևերը, ընդհուպ ուղղորդվի «դրան զարգացման ընթացքը»: Մարդու կատարյալ նեխանիզմ չէ, որ անկողմնակալ հավաքագրի ու անկողմնակալ վերլուծի որոշակի հիմնախնդրի վերաբերյալ տեղեկապովությունը: Վերջապես, մարդու տնտեսական վարժագիծը կարող է լինել հարմարվողական (աղապատափի) և/կամ ռիսկախույս, հիմնված լինել վիճակագրական կամ նույնիսկ ոչ ռացիոնալ սպասումների վրա: Բացի դրանից, տնտեսությունում ոչ բոլոր շուկաներն են կատարյալ մրցակցային և արագործն չեն հարմարվում փոփոխվող պայմաններին²⁰, միաժամանակ կարող է արձանագրվել, որ ապահների գմերն ու աշխատավածի մեծություններն օժտված չեն բավարար ճկունությամբ: Այս կերպ տնտեսավարող սուբյեկտի ռացիոնալության կանխավարկած գործնականում կարող է չ չարտահայտվել, ինչն էլ առավելագույն շահույթի ստացմանը և կարող է չդրսերգվել:

Դիցուք, նեյրոֆիզիոլոգիական տեսամյունից գլխուղեղում որևէ երևույթ, պատկերի ընկալման գործընթացը կարող է ծավալվել տվյալ սենտրային կառուցվածքի շոշանակներում, որոնց ամբողջականությունը որոշվում է մեծապես տվյալ պահի ընկալունների, մարդկային հոգեբերի, տպավորությունների համակարգում: Այս տրամաբանությամբ՝ ուսումնասիրության առարկա են դաշնում ամբողջական միավորները՝ նեյրոտնտեսագիտական, հոգեբանական տեսամյունից գեշտալտները, որոնցում ներառված տարրերը կարող են ընդհուպ փոխել իրենց հատկանիշները²¹:

Չորրորդ՝ «Հոգեբանական գործոնի տնտեսական նշանակությունը՝ շուկայական բարարապարերի հնատիտուցիոնալ մեխանիզմությամբ», գլխում ներկայացվել է հոգեբանական գործոնի նշանակությունը և շուկայական բաղադրատարրերի պարուրածները, նորարարական մտածողության, գիտատեխնիկական առաջընթացի շուկայական բաղադրատարրերի հնատիտուցիոնալ փոխանցնչան հոգեբանական հիմքը:

Ակնհայտ է, որ միամնան իրավիճակներում տնտեսվարող սուբյեկտի արձագանքը կարող է տարբեր լինել, ըստ այդմ՝ մարդու տնտեսական վարժագիծը շեղվել անձնական շահի առավելագույն բավարարման նախանշված ուղղուց: Տնտեսագիտական գրականությունում, հատկապես դասական ուղղությունում այս հաճամանքի վրա, թերևս, պատշաճ ուշաբորույթն չի դարձվում: Եզրակացվում է, թե բոլոր տնտեսվարող սուբյեկտները միանման կերպով դրսերում են այնպիսի վարժագիծ, որը բնութագրելի է օգտակարության մաքսիմալացման, ծախքերի նվազեցման և/կամ առավելագույն շահույթի ստացման «բանածնով»: Եթե տեղի է ունենում հավասարակշռության խախուն, տնտեսագիտորեն թերևս էական չէ՝ առկա է գմերի բարձրացո՞ւմ, թե՝ նվազեցում, այնու-

²⁰ Կատարյալ մրցակցային շուկայական մոդելը տեսական «կատարելատիպ է», վերացարկում, ինչը գործնականում հաճախակի չի հանդիպում, իսկ շուկայական մյուս մոդելներում արտադրական և տնտեսական արդյունավետություն առավելագույն մակարդակ չի պահպանվում: Ste'nu Макконнелл K., Брю C., Экономикс, Семнадцатое издание / Пер. с английского, Москва, ИНФРА-М 2009, стр. 477 – 557, 582 – 583.

²¹ Kahneman Daniel, Knetsch Jack and Thaler Richard, The Endowment Effect, Loss Aversion, and Status Quo Bias: Anomalies // Journal of Economic Perspectives, Winter 1991, 5(1), p. 193 – 206.

հետև շուկայում կրկին կարող է վերահաստատվել հավասարակշռությունը՝ գների միենայն նակարդակում։ Թեև գործնականում այն երբեք նոյնը չի կարող լինել, ինչպիսին եղել է նախկինում։ Տնտեսագիտության մեջ հաճախ, եթե ոչ միշտ, էական տարրերություն չի դրվում հավասարակշռության հաստատման «ուղիղների» միջև։ Գների տատանման արդյունքում հաճախ նոյնին էական չ' այն բարձրացել է, թե նվազել կարողը՝ հաստատվի հավասարակշռություն տնտեսությունում։ Անտեսվում է, որ հավասարակշռության խախտումը պարունակում է սոցիալական, հասարակական, հոգեբանական և այլ նախտահարավերություն։ Անտիկ փիլիսոփաների պատկերավոր ներկայացման՝ հատկապես հասարակական հարաբերություններում ամեն ինչ հոսում է ու փոփոխում։ Հասարակական տեսանկյունից հաճակարգի ճամաչողության, ինչպես նաև տնտեսվարող սուբյեկտի ռացիոնալ վարքագիր հարցադրությունը է ներկայացվում։ Տնտեսական տարաբերության իրավիճակներում հասարակության, տնտեսվարող սուբյեկտների ակնկալիքները, տնտեսական, հոգեբանական սպասումները նոյնը չեն կարող լինել։ Հատկապես, ժամանակ միջնաժամկետ ու կարճաժամ հատվածներում շուկան կարող է չգործել որպես ինքնարարաքաղաքական կողմանից համակարգությունից և «ֆետիշացմենտով» տնտեսական ինքնակարգավորման հատկությունը՝ ոյնուացվում է շուկայական հաճակարգի վերլուծության ընթացքը։ Սակայն իրականությունը մի փոքր այլ է։ Նախ՝ կատարյալ մոցակցային տնտեսակարգը որպես տեսական «վերացարկություն» սահմանված է ռեսուրսների արդյունավետ օգտագործման, առավելագույն շահույթի ստացման դիտանկյան ծզգության համար։ Գործնականում մանրածախ, մեծածախ վաճառահաննան ապրանքատեսականին վերջնական սպասողին է հասնում մի շարք վերավաճառողների միջոցով։ Կարող է տեղի ունենալ առաջակի սահմանափակում և/կամ հասարակության տարրեր շերտերի հանար նախատեսված ապրանքանիշերի ձևավորում և համապատասխան ապրանքների արտադրությունների ընդլայնում։ Ինչպես նաև պետք է հաշվի առնել, որ ապրանքի առաջարկը կարող է գերազանցել արտադրության պահանջարկված ծավալը և/կամ աճել ի հաշվի ապրանքի պաշարների կրծատման։ Պայմանագործական արտադրության կառուցվածքով, գիտատեխնիկական նորարությունների առկայությամբ, դրանց ներդրման ինտենսիվությամբ և մի շարք այլ գործոններով՝ երկարատև հատվածում կարող են դրսորվել, դիցուք, ծավալի աճի դրական հետևանքները՝ արտադրության ծանակի առաջարկանությամբ, դրանց հարաբերակցության փոփոխությամբ, մեծածախ ու մանրածախ առևտությամբ, որպան հարաբերակցության պահումը գնի նվազեցում։ Ժուկայական և մի շարք այլ առավելությունների ու հաճամանքների առկայությամբ։ Այս պայմաններում շուկայական հավասարակշռության հաստատման գործընթացը քննարկվում է պաշարների առկայության և բացակայության դեպքում սարդուստայնանման մողելի տեսքով։ Այս տեսանկյունից դիտարկենք սարդուստայնանման մողելը պաշարների բացակայության դեպքում։ Դիցուք արտադրված ապրանքներն ամբողջությամբ վաճառահանվում են շուկայում²²։ Նշանակենք Տ-ով և Ծ-ով առաջարկը և պահանջարկը ժամանակի տական։ Վերլուծությունը առավել ընկաելի դարձնելու նպատակով ենթադրենք, որ առաջարկը և պահանջարկը գժայնորեն են կախված գնից։ Հաշվի առնելով, որ առաջարկի մեծությունը ժամանակի տ պահին պայմանավորված է ($t - 1$) պահին առկա P_{t-1} ցնի մեծությամբ, իսկ պահանջարկի մեծությունը՝ տ պահին առկա P_t գնի մեծությամբ, ապա սարդուստայնանման մողելը կներկայացվի հետևյալ հավասարություների տեսքով²³։

²² Тарасевич Л., Гребенников П., Леусский А., Микроэкономика: М.: Юрайт, 2006, с. 99 – 102.

$$\begin{cases} S_t = cp_{t-1} + d, c > 0 \\ D_t = ap_t + b, a < 0 \\ S_t = D_t \end{cases} \quad (2)$$

Հավասարումների այս համակարգից հետևում է հետևյալ առնչությունը.
 $c(p_{t-1} - p^*) = a(p_t - p^*)$, որտեղ p^* հավասարակշռված գինն է: δ_t -ով
 նշանակված է տ պահին շուկայական գնի շեղումը հավասարակշիռ գնից՝

$\delta_t = p_t - p^*$ որտեղից կհետևի՝ $\delta_t = -\frac{c}{a} \delta_{t-1}$ ռեկորդնտ առնչությունը: Այս առնչությունից
 կարելի է ստանալ տ պահին ապրանքի բ գնի կախվածությունը մկրնական պահի δ_0
 շեղումից.

$$p_t = p^* = (-1)^t \cdot \left| \frac{c}{a} \right|^t \cdot \delta_0 \quad (2.1)$$

Վերոգրյալով առաջնորդվելով, կարելի է եզրակացնել, թե ինչպես կփոխվեն
 մոդելի փոփոխականները, եթե $t \rightarrow \infty$: Ակնհայտ է, որ հնարավոր են հետևյալ երեք
 դեպքերը. 1. Եթե, $|c/a| < 1$, տվյալ ապրանքի շուկայական գինը ժամանակի ընթաց-
 քում մարող տատանումներով ձգտում է իր հավասարակշռված արժեքին՝ ($p_t \rightarrow p^*$):

2. Եթե, $|c/a| = 1$, տվյալ ապրանքի շուկայական գինը հավասարաշափ տատանվում է
 իր հավասարակշռված արժեքի շորոշ: 3. Եթե, $|c/a| > 1$ շուկայական գինը ժամանակի
 ընթացքում ավելի ու ավելի մեծ չափով է շեղվում է իր հավասարակշռված արժեքից:

Առաջին դեպքում տվյալ ապրանքի շուկայում հավասարակշռությունը կայուն
 է, այսինքն պատահական ազդեցությունների արդյունքում հավասարակշիռ արժե-
 քից շեղված գինը որոշակի ժամանակից կվերականգնվի: Մյուս երկու դեպքերում
 հավասարակշռությունը կայուն չէ:

Այսպիսով, պաշարների բացակայության դեպքում սարդոստայնանման մոդե-
 լում հավասարակշռությունը կայուն է, եթե $(c+a < 0)$, և ամկայուն՝ եթե $(c+a \geq 0)$, քանի
 որ՝ $c < 0$, $a > 0$: $(c+a < 0)$ պայմանը (կամ, որ $|n| < |l|$) համապատասխանում է
 այն դեպքին, եթե առաջարկի մեծությունը ավելի թույլ է արձագանքում գնի փոփո-
 խությանը, քան պահանջարկի մեծությունը, ինչը բերում է տվյալ ապրանքի շուկա-
 յում կայուն հավասարակշռության: Պաշարների առկայության դեպքում կոնկրետ
 ապրանքի շուկայում հավասարակշռությունը այլ կերպ կհաստատվի: Այս մոդելում
 ապրանքի արտադրության ծավալը տ պահին, ինչպես և նախորդ մոդելում, կախված
 է ապրանքի ($t-1$) պահի գնից, սակայն պահանջարկի մեծությամբ պայմանավորված
 վաճառվող ապրանքների քանակությունը կարող է փոփոխվել, ի հաշիվ տվյալ ապ-
 րանքի պաշարների կամ մերմուծման ծավալների փոփոխության: Եթե առաջարկի
 մեծությունը գերազանցում է պահանջարկի մեծությանը ($S_t > D_t$), ապա տեղի է
 ունենում պաշարների ավելացում, հակառակ դեպքում կրծատում: Պաշարների առ-
 կայությամբ մոդելում ի տարրերություն պաշարների բացակայությամբ մոդելի՝ պա-
 հանջարկն է որոշում առաջարկը: Նշանակենք Q_t – ով պաշարների մեծությունը ժա-
 մանակի տ պահին: Հետևյալում պաշարների աճը տ պահին կկազմի՝

$$\Delta Q_t = Q_t - Q_{t-1} = S_t - D_t, \quad (2.2)$$

Եթե ապրանքի շուկայական գինը աճում է, ապա ժամանակի տ պահին առա-
 ջարկը լրացվում է ի հաշիվ պաշարների մեծության, և հակառակը: Այդ դեպքում
 շուկայական գինը տ պահին կարելի է ներկայացնել հետևյալ կերպ:

$$P_t = P_{t-1} - \lambda \cdot \Delta Q_t = P_{t-1} - \lambda \cdot (S_t - D_t) \quad (3)$$

Այստեղից λ գործակցի համար դուրս է բերվում հետևյալ բանաձն՝
 $\lambda = \frac{P_{t-1} - P_t}{S_t - D_t} : \lambda$ գործակցը ցույց է տալիս առաջարկ ներկայացնող

տնտեսվարող սուբյեկտի կողմից վաճառվող ապրանքի գնի փոփոխությունը ΔQ_t - ի մեկ միավոր փոփոխության դեպքում: Եթե հաստատուն պահանջարկի դեպքում առաջարկի մեծությունը ավելացել է մեկ միավորով (այսինքն $\Delta Q_t = S_t - D_t$ աճել է մեկ միավորով), ապա առաջարկ ներկայացնող տնտեսվարող սուբյեկտի կողմից վաճառվող ապրանքի շուկայական գինը նվազում է λ մեծությամբ: Եթե հաստատուն պահանջարկի դեպքում առաջարկի մեծությունը նվազել է մեկ միավորով (այսինքն պաշարի մեծությունը նվազել է մեկ միավորով), ապա՝ գինը կածի λ մեծությամբ: Եթե ենթադրենք, որ այս նոդելում առաջարկի և պահանջարկի ֆունկցիաները ներկայացվում են, ինչպես նախորդ նոդելում ներկայացված (2) բանաձևի տեսքում, ապա, օգտագործելով (3) բանաձևը, հավասարակշիռ P^* գնից շուկայական թ գների շեղումների համար ստանում ենք հետևյալ ռեկուրենտ բանաձև՝

$$\sigma_t = \frac{1 - \lambda \cdot c}{1 - \lambda \cdot a} \sigma_{t-1} \quad (3.1)$$

Այս բանաձևից պարզ է, որ տվյալ ապրանքի շուկայում հավասարակշռությունը կայուն է այն դեպքում, եթե

$$\left| \frac{1 - \lambda \cdot c}{1 - \lambda \cdot a} \right| < 1 \quad (4)$$

Մեկնաբանենք այս պայմանը $\lambda - 1$ տարրեր արժեքների համար: Քանի որ $1 - \lambda a > 0$, ապա $0 < \frac{1 - \lambda \cdot c}{1 - \lambda \cdot a} < 1$ եթե $\lambda \in (0, \frac{1}{c})$: Ուստի այս դեպքում տվյալ ապրանքի շուկայական գինը ժամանակի ընթացքում մոնուտոն է մոտենում հավասարակշռված գնին: Եթե տեղի ունի $-1 < \frac{1 - \lambda \cdot c}{1 - \lambda \cdot a} < 0$ պայմանը, շուկայական գինը ժամանակի ընթացքում մոտենում է հավասարակշռված գնին մարող տատանումներով: Այստեղ տարրերակենք երկու դեպք: Եթե $c + a < 0$, հավասարակշռությունը կայուն է $\lambda \in (-\frac{1}{c}, +\infty)$ արժեքների համար: Եթե $c + a > 0$, հավասարակշռությունը կայուն է $\lambda \in (\frac{1}{c}, \frac{2}{c+a})$ արժեքների համար:

Պաշարների բացակայությամբ և առկայությամբ սարդոստայնանման նոդելների վերլուծության արդյունքները համարդելու համար առանձնացվում են հետևյալ երկու հնարավոր դեպքերը. $c + a < 0$, $c + a > 0$:

$c + a < 0$ դեպքում պաշարների բացակայությամբ նոդելում հավասարակշռությունը կայուն է, իսկ պաշարների առկայությամբ մոդելում այն նույնպես կայուն է λ գործակցի բոլոր դրական արժեքների համար: Ընդ որում $\lambda \in (0, \frac{1}{c})$ արժեքների համար թ շուկայական գինը մոնուտոն ձևով մոտենում է P^* հավասարակշռված գնին, իսկ արժեքների համար՝ $\lambda \in (\frac{1}{c}, +\infty)$, մարող տատանումներով:

$c + a > 0$ դեպքում պաշարների բացակայությամբ նոդելում հավասարակշռությունը անկայուն է: Սակայն այն դեպքում, եթե $\lambda \in (\frac{1}{c}, \frac{2}{c+a})$, պաշարների առկա-

յուրյամբ մողելում կծնավորվի մարող տատանումներով կայուն հավասարակշռություն: Այսպիսով, երկու մողելներից ստացված արդյունքների համարությամբ, եզրակացվում է, որ:

Եթե որևէ ապրանքաշուկայում առանց պաշարների առկայության ծնավորվել է կայուն հավասարակշռություն, ապա շուկայական հավասարակշռության կայունությունը կպահպանվի նաև պաշարների առկայության պայմաններում՝ $\lambda > 0$ պարամետրի բոլոր արժեքների համար: Սակայն $\lambda \in (0, \frac{1}{c})$ արժեքների համար տեղի

կունենա շուկայական գնի մոնուտոն գորգամիտություն r^* հավասարակշռված գնին, իսկ $\lambda \in (\frac{1}{c}, +\infty)$ դեպքում՝ մարող տատանումներով:

Եթե, որևէ ապրանքաշուկայում պաշարների բացակայության պայմաններուն հավասարակշռությունը անկայուն է, ապա այն կարելի է վերածել մարող տատանումներով կայուն հավասարակշռության՝ պահովելով $\lambda \in (\frac{1}{c}, \frac{2}{c+a})$ պայմանը:

Այսպիսով, եթե փոփոխվել են ապրանքի ներմուծման ծավալները (սահմանվել է ազատ ռեժիմ կամ առկա են ներմուծման սահմանափակումներ), ինարավոր է ապահովել պաշարների այնպիսի մակարդակ, որը ապահովում է կայուն հավասարակշռություն տվյալ շուկայում: Քանի որ հավասարակշռության պայմանները տվյալ ապրանքի շուկայում որոշվում են λ գործակցով, այսինքն պաշարների ծավալների փոփոխության նկատմամբ վաճառողի «արձագանքով», ապա շուկայական հավասարակշռությունը կայուն է այն դեպքում, եթե առաջարկ ներկայացնող տնտեսվարող տուբեկտի արձագանքը շուկայի կառուցվածքային փոփոխություններին անհան է: Սա ենթադրում է, որ տնտեսությունում առկա են հոգեբանական դրական սպասումներ և ժամանակի կարծատ հատվածում ապրանքի պաշարների փոփոխությունը եական ազդեցություն չի բողոքում ապրանքի գնի փոփոխության վրա: Ժամանակի երկարատ հատվածում պաշարների ավելացումը կրերի ապրանքի գնի տատանումների, ինչպես շուկայի, այնպես էլ արտադրության կառուցվածքային փոփոխությունների: Բացի այս, ապրանքի պաշարների կուտակման դեպքում տնտեսավարող սուբյեկտները կարող են շահեկան դիտել նույնիսկ համեմատաբար ցածր գներով ապրանքի պաշարների իրացումը: Հատկապես պահանջարկի պարագայում այնքան էլ միանշանակ չէ, որ գնի նվազեցումն անվերջ կրերի պահանջարկի մեծության ավելացմանը: Դիցուք՝ ապրանքի գնի բարձրացումը պայմանավորված գովազդային ծախքերով, որոշ դեպքերում կարող է բերել պահանջարկի մեծության ավելացմանը, քանի որ տվյալ ապրանքը հոգեբանորեն սկսում է հիմնականում դրական ընդունվել: Սակայն սա ևս հարատ չէ և ինչ-ող միջակայրից սկսած ապրանքի գնի բարձրացումը բերում է պահանջարկի մեծության նվազեցմանը: Այդ տիրույթում գնի նվազեցումը կարող է ընկալվել, որպես ապրանքի «հերինակության» կորուստ: Անշուշտ, դասական ընկալմամբ ապրանքի գնի բարձրացումը բերում է արաջարկի մեծության ավելացմանը, սակայն որոշ դեպքերում ինչ-որ պահից սկսած հնարավոր է, որ ավելի մեծ չափով գործի փոխարինման էֆեկտը և նկատվի պահանջարկի մեծության նվազեցումը: Սա էլ իր հերթին գների բարձրացման պայմաններում կարող է բերել արտադրության ծավալների կրճատման և կարող են դրսւովել գների մակարդակի նվազեցման նիտումներ: Սա պայմանավորված է պահանջարկի (մեծության) կրճատման պայմաններում տվյալ ճյուղը լրող տնտեսվարող սուբյեկտների աշխայությամբ: Միևնույն ժամանակ ապրանքի գնի նվազեցումը կարող է բերել ապրանքի նկատմամբ վերաբերնունքի փոփոխություն: Սա էլ նպաստում է շուկայում տվյալ արտադրողի դիրքերի բուլացմանը, պահանջարկի կրճատման պայմաններում՝ արտադրության ծավալների կրճատմանը: Անշուշտ նվազեցումը, առաջարկի կրճատումը բերելու են տվյալ ապրանքի պահանջարկի մեծության ավելաց-

մանը, ինչն էլ կարտահայտվի փոխարինման էֆեկտի դրսերմանք: Այս հատվածում՝ պահանջարկի (մեծության) ավելացմանը համատեղ գործուն է նաև շտարի ամի դրական էֆեկտը, որի շնորհիկ հնարավոր է ապահովել զնի նվազեցումը արտադրության ծավալների ամբ պայմաններում:

Հիմգերորդ՝ «Տնտեսական զարգացման քեյնյան և ինստիտուցիոնալ տեսությունների գործնական նշանակությունը», զլուսմ շարադրվել է տնտեսական զարգացման ինստիտուցիոնալ տեսությունը գործնական նշանակությամբ, հոգեբանական գործոնի տնտեսական նշանակությունը զարգացող երկրներում՝ ըստ քեյնյան հայեցակարգի, վերլուծվել են զարգացող ու զարգացած երկրների տնտեսական հարաբերությունների կառավարման իշխույթի մուտքագրման հիմարավորությունները, այս համատեքստում՝ հոգեբանական սպասումները հետճգնաժամային փոխում:

Ինստիտուցիոնալ տեսանկյունից հասարակությունները, պետությունները, որոնք խրախուսում են գիտատեխնիկական նորարարությունների իրականացումը, ներդրումը տնտեսությունում, մեծ տեր են հատկացնում գիտույքան և կրության ֆինանսավորմանը տնտեսական զարգացման ավելի մեծ ներուժ են ձևավորում: Այս առօնուվ կարող է հաշվի առնել գիտելիքի, մտավոր սեփականության շուկայի, ինչպես նաև տեղեկատվական ու տնտեսական անվտանգության առանձնահատկությունները: Գործնականում տեխնոլոգիական առաջնորդաց բերում է կարճաժամկետ հատվածում փոփոխուն ռեսուրսից (երկարատև ժամանակահատվածում բոլոր ռեսուրսներից) ստացվող հատուցիչ մեծացմանը²⁴: Ըստ փորձագիտական գնահատականների, եթե էներգետիկ կայրի մակարդակի մակերևույթին ընկնող արևային էներգիայի ընդամենը մեկ տոկոսը, այն կինդեր էներգետիկայի խոշոր խնդիրների լուծումը, ինչն անհրաժեշտ է մարդկության կայուն զարգացման համար²⁵: Ըստ ՀՀ էներգետիկայի և բնական պաշարների նախարարության կատարած հետազոտությունների՝ Հայաստանը ունի արևային էներգիայի մեծ ներուժ: Տարանույթ հաշվարկներով՝ 1 մ² հողիգոնական մակերևույթի վրա արևային էներգիայի տարեկան հոսքը 1720 կվուժ է, ինչը գերազանցում է Եվրոպական համանան ցուցանիշը 1,7 անգամ (միջին Եվրոպականը՝ 1000 կվուժ/ժ): ՀՀ տարածքի մեկ քառորդն օժտված է 1850 կվուժ/մ² հնտեսնիվությամբ արևային էներգիայի պաշարներով: Ուշագրավ են ՀՀ ԳՎԱ ակադեմիկոս Պ. Ներունու, պրոֆեսորներ՝ Վ. Համազարայանի, Ժ. Փանոսյանի և այլոց վերականգնվող այլընտրանքային էներգիայի աղբյուրների հետազոտման ուղղությամբ իրականացրած փորձերն ու փորձարկումները: Ուղանակական տեսանկյունից «Արև ԱԷԶԿ» համակարգի սերիական արտադրությունը ոչ միայն կապահովի Հայաստանի էներգետիկ անկախ ապագան, այլև կրաքարացնի երկիրի աշխարհաքաղաքական ներու միջազգային ասպարեզում: Այս ծրագրի ներդրումը կնպաստի համախառը ծախքերի նվազեցմանը և միանշանակ ազդեցություն կունենա ռեսուրսների օգտագործման արդյունավետության բարձրացման գործում:

Գործնականում տեխնոլոգիական առաջնորդաց ապահովում է կարճաժամկետ հատվածում փոփոխուն ռեսուրսից ստացվող հատուցիչ մեծացում (երկարատև ժամանակահատվածում բոլոր ռեսուրսներից) ստացվող հատուցիչ մեծացումը²⁶: Թերևս, ի լուրման այս ամենի, սկզբունքային նշանակությունը ունի հոգեբանական գործոնի կարևո-

²⁴ Արդյունաբերական տնտեսությամբ համապատասխանել է արժեքի աշխատանքային տեսությունը, եթե արժեքի մեծությունը որոշվում է միայն աշխատանքի քանակով կամ սպառողական արժեք պատրաստելու համար հասարականորեն անհրաժեշտ աշխատանքի քանակով: Միջնորդեր երևացող հետարյունաբերական հասարակության տնտեսությունում կամ գիտելիքահենք տնտեսությունում արժեքները հիմնականում ստեղծվում են գիտելիքով: Գ. Վարդանյան, Գիտելիքահենք տնտեսությունում, հնարավորություններ և նարտահրավերներ: Երևան, «Գիտություն» հրատ., 2008 թ., էջ 19-19:

²⁵ Թ. Մանասերյան, Էներգետիկայի բնագավառում տարածաշրջանային համագործակցության հեռանկարները, Հայաստան. Ֆինանսներ և էկոնոմիկա, # 11 (137) / նոյեմբեր, 2011, էջ. 2 – 5:

²⁶ Հորեև Բ., Կյուր միկրոէկոնոմիկ, Մոսկվա, Հորմա, 2005, ս. 160 – 161.

րունը, այսինքն՝ թե գիտելիքի, գիտնականի, նորաստեղծական ներուժ կրողի հանդեպ ինչպիսի վերաբերմներ է ձևավորված ու գործում հասարակությունում։ Այս տեսանկյունից ուշագործ են Գ. Սյուրդալի տնտեսական զարգացման առնվազյանք ինստիտուցիոնալ տնտեսագիտական մոտեցումները, որոնք հիմնականում վերաբերում են ասիական երկրների²⁷ ինչպիսի են, Չինկաստանը, Թայլանդը, Սալավիան, Ինդոնեզիան և այլն, հասարակական, տնտեսական առանձնահատկություններին։ Այս ուսումնավորությունների հիմնան վաս ընդհանրացվում է երրորդ աշխարհի երկրների տնտեսական զարգացման փորձը։ Եղանակացությունն այն է, որ տնտեսության «կազմում» արևմտյան դեղատոմները՝ մեծ արդյունավետություն չեն ապահովում, իցուուր, արևելյան երկրներում։ Կարծեք թե հաջողվուն է տնտեսության կարևոր ոլորտներում ներդրումներ մերգրավել, սակայն արդյունուն նկատվում է տնտեսության տարրեր բնագավառների հանահանաչափ զարգացում և բնակչության ընդգծված տոփական շերտավորում։ Ավելի բարյ է տնտեսությունում կառուցվածքային փոփոխությունների, տնտեսությունում մեծամասշտար ներդրումների իրականացումը և ապահովումը և այս տեսանկյունից տնտեսական առաջնարարացումը։ Այսիսկով, անհրաժեշտ է իրավես գնահատել ու արժեորել երկրում ծանակության և գործոն հասարակական միջավայրը, ինստիտուցիոնալ կարգը, որի հիմնան վաս ավելի հեշտ է ներդնել շուկայական տնտեսական համակարգին ընդու հնաստիտուտների²⁸։ Ուղարկի, թե անուղղակի մարդուկ ներգրավվուն են այս գործնարացում, ընդլայնուն իրենց բնակարանները, կառուցում նորերը. նկատվում են ճանապարհաշինության և տարրեր ճշանակության օբյեկտների կառուցապատման միտուններ։ Ժամանակի ընթացքում, պարբերաբար, նույնիսկ կիսաօրինական ու անօրինականն կառույցներու օրինականացվուն են։ Իրավանում այս տնտեսվարու սուրբեկտուները փորձուն են «ցուցաբերել» ռացիոնալ վարքագիծ։ Այս կերպ հնաստիտուցիոնալ արժեորդնամբ համապատասխան վիճակագրության հիմնան վաս ցոյց տանը ինչպես էներգակիրների գների փոփոխությունը կարող է ազդել տնտեսության տարրեր ոլորտներում թողարկվող ապրանքների գների և, ըստ այլի, աճրոցական առաջարկի գործոնների վրա։ Պայմանավորված այն հանգանաքով, որ էներգակիրները, որպես արտադրական կարևորագույն գործոն, օգտագործվում են տնտեսության բոլոր ճյուղերուն, բնական է ներադրել, որ այդ գործոնի գնի նվազեցումը նաև կնպաստի տնտեսության ամենատարրեր ոլորտներուն արտադրական ծախքերի նվազմանը։ Այլ կերպ ասած՝ արտադրողի շահերից է բխուն ավելացնել արտադրության ծավալները, որպեսզի հնարավորություն ընծառվի նվազեցնելու արտադրված ապրանքների գները, ինչը կնպաստի վաճառքի ծավալների մեծացմանը։ Այդ իսկ պատճառով, առանձնահատուկ հետաքրքրություն է ներկայացնուն այն փոխարժեքունը, թե էնեկտրաների գնի փոփոխությունը ինչպես կանրադարձնան արտադրական ընդհանուր և տնտեսության տարրեր ոլորտներում թողարկվող ապրանքների միջին ծախքերի մեծությունների փոփոխության վաս²⁹։

Ուսումնատանի Դաշնության դեպքում, որտեղ, ներկայում ևս, Պետական վիճակագրության ֆերերալ ծառայությունը նակրում ապրանքագրական հաշվարկում և կազմում է արտադրական միջջուղային հաշվեկշիռը։ Այդ կազմակերպությունը առանձնահատուկ հետաքրքրություն է ներկայացնուն այն փոխարժեքունը, թե էնեկտրաների գնի փոփոխությունը ինչպես կանրադարձնան արտադրական ընդհանուր և տնտեսության տարրեր ոլորտներում թողարկվող ապրանքների միջին ծախքերի մեծությունների փոփոխության վաս²⁹։

²⁷ Myrdal G., Asian Drama: An Inquiry into the Poverty of Nations, New York, 1968.

²⁸ Сото Э., Иной путь. Невидимая революция в третьем мире / Пер. с англ.: М., “Catalaxy”, 1995, с. 43 – 53.

²⁹ Հայաստանի Հանրապետության և Ուսումնատանի Դաշնության օրինակով միավոր էլեկտրաէներգիայի գնի փոփոխությանը պայմանավորված արտադրական ծախքերի փոփոխությունը ցոյց տալու համար, որպես մերժական հիմք են ծախքեր արտադրության միջջուղային հաշվեկշիռը։ (Stev W. Leontief, Input-Output Economics, Second Edition, Oxford University Press, New York, USA, 1986, R. Miller, P. Blair, Input-Output Analysis, Foundations and Extensions, Cambridge University Press, Cambridge, UK, 2009)։ Ընտրանքային դիտարկման արդյունքները հնարավորություն են տալիս պարզելու, թե էնեկտրաների գնի նվազեցումը որքանու կնվազեցնի նշալ կազմակերպություններում միավոր արտադրանք արտադրելու ծախսումները։

Եթեից ելմելով՝ տնտեսության ներարտադրական ծախքերում էլեկտրական և ջերմային էներգիայի ընդհանուր ծախքը՝ 6,99 տոկոս է: Հատկապես էներգիայի ծախար միշինից բարձր է նավթարդյունահանող արդյունաբերությունում (13,45%), զագի արդյունաբերությունում (9,44%), ածխի արդյունաբերությունում (9,92%), այլ վառելիքների արդյունաբերությունում (9,49%), սև և գունավոր մետալուրգայում (7,85%, և 8,87%), քիմիական և նավթարդյունական արդյունաբերությունում (12,66%), անտառային, փայտամշակման և ցելյուլոզային թղթի արդյունաբերությունում (7,15%), շինանյութերի արդյունաբերությունում (10,83%), կոմունալ և բնակչության կենցաղային սպասարկման (28,07%), առողջապահության, ֆիզիկական պատրաստվածության և սոցիալական ապահովության, կրթության, մշակույթի և արվեստի (10,51%) ոլորտներում: Ընդհանուր առմանք, էլեկտրաէներգիայի և ջերմաէներգիայի ծախքերը հարաբերականորեն մեծ են տնտեսության արդյունաբերական ոլորտում (8,03%)³⁰:

Եթե մեր հաշվարկներում հիմք վերցնենք ակադեմիկոս Պ. Ջերունու «Արև» նախագծում շարադրված ծախքերի նվազման միտումները, իսկ որպես էլեկտրաէներգիայի ինքնարժեքի նվազման չափ պայմանականորեն դիտարկենք նվազագույն 40 տոկոսը, ապա զնի նման փոփոխությունը, համաձայն (5) բանաձևի, կիանգեցնի Դայաստանուն դիտարկված կազմակերպությունների համար ընդհանուր արտադրական ծախսումների 8,46%-ով նվազման, ինչը բավական բարձր ցուցանիշ է:

$$\text{ԻՓ} = \text{ՕՍԿ} \times \text{ՕՉԳՓ}/100$$

(5),

որտեղ՝

ԻՓ – Միջին ծախքերի փոփոխությունն է,

ՕՍԿ – օգտագործվող ռեսուրսի տեսակարար կշիռն է,

ՕՉԳՓ – օգտագործվող ռեսուրսի ծեռքբերման զնի փոփոխությունն է:

Ինչ վերաբերում է Ռուսաստանին, ապա էլեկտրաներգիայի զնի 40 տոկոս նվազեցումը կիանգեցնի մակըուտնտեսական առումով միջանյալ ծախքերի շուրջ 3 տոկոսով նվազման: Էներգետիկ ծախքերի նվազման միտումն այս դեպքում կլիմի նավթարդյունահանող արդյունաբերությունում 5,38%, զագի արդյունաբերությունում 3,8%, ածխի արդյունաբերությունում 4%, սև և գունավոր մետալուրգայում 3,1%, և 3,6%, քիմիական և նավթարդյունական արդյունաբերությունում 5%, անտառային, փայտամշակման և ցելյուլոզային թղթի արդյունաբերությունում 2,9%, շինանյութերի արդյունաբերությունում 4,3%, կոմունալ և բնակչության կենցաղային սպասարկման ոլորտում 11,2%, առողջապահության, ֆիզիկական պատրաստվածության և սոցիալական ապահովության, կրթության, մշակույթի և արվեստի ոլորտում 4,2%: Ընդհանուր առմանք, էլեկտրաէներգիայի և ջերմաէներգիայի ծախքի նվազումը տնտեսության արդյունաբերական ոլորտում կլիմի 3,3%: Ակնհայտ է, որ էլեկտրաէներգիայի զները շուկայական զների վրա ազդող միակ գործնոր չէ: Շուկայական զների տատանումները կարող են պայմանավորված լինել (անհատական, շուկայական, ամբողջական) առաջարկի և պահանջարկի փոխարժենություններով, տնտեսության կառուցվածքային և բազում այլ ոչ օճային գործնոների փոփոխություններով: Սակայն սխալ չի լինի նաև պնդել, որ էլեկտրաէներգիան դասվում է շուկայում առկա այն ապրանքատեսակների շարքին, որոնց զների փոփոխությունը շրթայական ազդեցություն է ունենում բոլոր մյուս ապրանքների և ծաշայությունները շուկայական զների վրա:

Քանի որ Դայաստանը էլեկտրաէներգիա արտահանող երկիր է³¹, ուստի բնական է ենթադրել, որ այդ ուղղությամբ ծախքերի նվազեցումը կարող է հանգեցնել արտահանման ծավալների ավելացման և եկանուտների ավելացման, ինչը, իր հերթին, կարող է

³⁰ Федоральнаяя служба государственnoй статистики (Росстат); Система таблиц “Затраты—выпуск” России за 2003 год; Статистический сборник, Москва, 2006, с. 65-67.

³¹ <http://armstat.am/file/doc/99489228.pdf>, էլեկտրահաշվելիք, էջ 283:

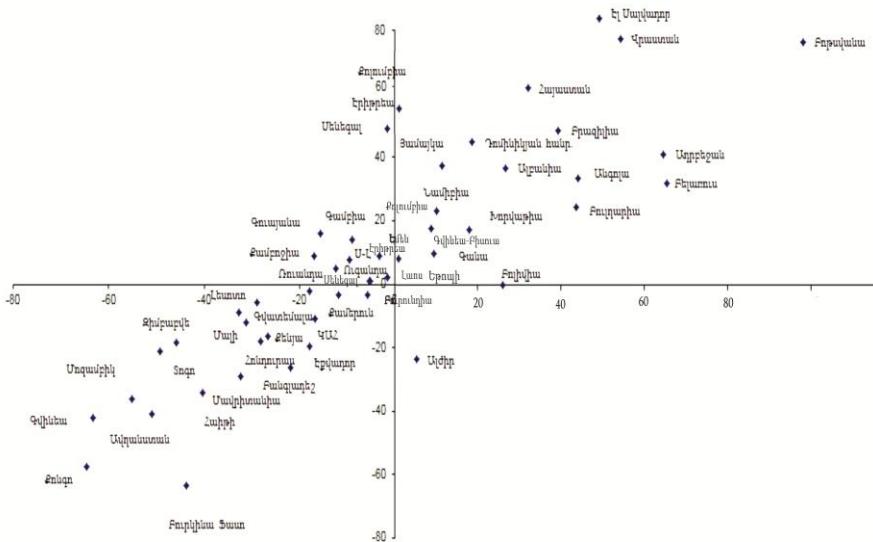
դրական անդրադառնալ երկրի վճարային հաշվեկշռի վրա: Մյուս կողմից, ինչպես հայտնի է, վճարային հաշվեկշռի հողվածներում արտացոլվող դրամական միջոցների շարժը անդրադառնում է դրամական զանգվածի ծավալի և կառուցվածքի, տնտեսության ներքին շուկայի և ընդհանուր գների մակարդակի վրա: Մասնավորապես, մենք փորձել ենք բացահայտել էլեկտրաէներգիայի գների կազմը ՀԱԱ դեֆյուսորի հետ:

Ըստ ՀԱԱ-ի դեֆյուսորի վրա ազդող գործնների ռեգրեսիոն վելյուծության արդյունքների, էլեկտրաէներգիայի գնի 1 տոկոսային կետով փոփոխությունը հանգեցնում է ՀԱԱ դեֆյուսորի 0,332 տոկոսային կետով փոփոխության: Գծային մոտարկումով ստացված ռեգրեսիոն մոդելը հետևյալն է:

$$\text{ՀԱԱ դեֆ.} = 2,517 + 0,333 * \text{Էլեկտ.} + 0,317 * \text{գազ} + 0,327 * \text{բենզին} \quad (6),$$

Ըստ ստացված արդյունքների՝ մոդելը ունի բացարձան բավական բարձր հուսալիություն, այստեղ է հետերմինացիայի գործակիցը բավական բարձր է: Մոդելի մյուս գնահատականները (F , t) նույնպես բավական հուսալի են: Այսինքն, չնայած գնահատվող մոդելի որոշակի մոտավորությամբ, որի պատճառը վճարակարգական տվյալների սակավությունն է, կարելի է պնդել, որ ստացված արդյունքները ընդհանուր պատկերացում են տալիս գների միջև կապերի մասին:

Ըստ Քեյնսի՝ դասական տեսության հիմնադրույթները կիրառելի են ոչ թե ընդհանրապես, այլ միայն առանձնահատուկ դեպքերում, քանի որ տեսության հրավիճակը, որը դասականները քննարկում են, հավասարակշռության հնարավոր հրավիճակների սահմանային դեպքն է միայն: Ավելին, նրա կարծիքով՝ այդ հատուկ հրավիճակի բնութագրից զերծ չեն համապատասխանում ժամանակակից տնտեսական հավասարակշռության հատկանիշներին, և այդ տեսությունը կյանքի կոչելու դեպքում կրրված տնտեսական աղետներ և ճգնաժամեր:

Գծապատկեր 3. Զարգացող երկրների դասակարգումը՝ ըստ միջին տնօրինվող եկամուտների, միջին սպառման և նիջին ինքնավար սպառնան մեծությունների:

Գծապատկեր 3-ից ակնհայտ է դառնում, որ Հայաստանը զարգացող երկրների ցանկում զբաղեցնում է համեմատաբար բարձր դիրք, տեղ գրավելով երրորդ ամենաբարձր քառորդում, ինչը կարող է պայմանավորված լինել օտար երկրներից ՀՀ ների-

սող մեծածավալ տրանսֆերտներով³², Սփյուռքի գործոնվ, տնտեսական ինքնարբավությանը, թեպետ միահիգիչ է մնում երկրում ադքատության շուրջ 30 տոկոսը գերազանցող ցուցանիշը:

Առաջին տիպի երկրների պարագայում կարելի է այն ենթադրությամբ հանդես գալ, որ տնտեսությունում առկա են հոգեբանական դրական սպասառնաներ, որոնց արդյունքում միշին տնօրինվող եկամուտը փոքր է միշին ինքնավական սպառնան մեծությունից, միևնույն ժամանակ միշին ծախսերը գերազանցում են միշին ինքնավական սպառնան մեծությունը: Այդ տիպի երկրների շարքին կարող են դասվել Միերա Լեոնեն, Ուզանդան, Գարոնը և այլն, որոնցում տնտեսական աճի ու զարգացման ներուժը այս տեսանկյունից կարող է նաևստավոր գմահատվել: (Այս մասով, համեմատաբար օրինակելի երկիր է դիտվում Սենեգալ):

Երրորդ տիպի երկրներում գերիշխող են ադքատության և ստվերային տնտեսության դրսևորումները, որոնց մասին կարող են փաստել միշին ինքնավական սպառնան մեծությունից փոքր միշին տնօրինվող եկամուտի, միշին ծախսերի մեծությունները: Սեկ այլ մեկնաբանությամբ՝ ադքատության և թերմանաց դրսևորումներով են պայմանավորված վերոգրյալ տնտեսական մեծությունների տարրերությունները: Այնուամենայնիվ, հուսադրող է այն, որ այդորինական երկրներում՝ Բուրունդի, Ռուանդա, Զիմբարվե և այլն, միշին ծախսերի մեծությունը գերազանցում է միշին տնօրինվող եկամուտի մեծությունը: (Այս քառորդում օրինակելի երկիր է աշանձնանում Քոլումբիան):

Դաշտորդ տիպի երկրներում միշին տնօրինվող եկամուտը մեծ է միշին ծախսերից, փոքր է միշին ինքնավական սպառնան մեծությունից, ինչը ստվերային տնտեսության առկայության հստակ փաստում է: Այս պարագայում՝ Բանգարեշ, Բուրկինա Ֆասո և այլն, կարող են կիրառական համարվել դիցուք է. դե Սոտոյի, Ա. Սենի, Զ. Գելբրեյթի ստվերային տնտեսության տեսակարար կշրջ կրօնատնան և եկամուտների ավելացման ուղղությամբ քայլերը: Այս դեպքում հատկապես ուշագրավ է Բրուսվանայի, Էլ Սալվադորի տնտեսական բարեկիությունների ինստիտուցիոնալ առանձնահատկությունների ուսումնասիրությունը՝ հաշվի առնելով սպառնան և տնօրինվող եկամուտի մեծությունների տարրերությունները:

Բացի այս գերիշխող կարող են լինել հոգեբանական դրական սպասումները, որոնց արտահայտումը կարող է լինել ֆիզիկական անձանց միշին ծախսերի գերազանցումը միշին տնօրինվող եկամուտի նկատմամբ, ինչպես նաև այդ երկու մեծությունները գերազանցում են ինքնավական սպառնան մեծությունը: Դակառակ դեպքում՝ ֆիզիկական անձանց միշին տնօրինվող եկամուտը գերազանցում է միշին ծախսերի մեծությունը: Այս տիպի երկրներում, պայմանավորված տնտեսական զարգացման համեմատաբար բարձր տեմպերով, այդ երկու մեծությունները գերազանցում են միշին ինքնավական սպառնան մեծությունը: Այսօրինակ երկրներում խնայողությունների ծևափորումը կարող է պայմանավորված լինել երկրում առկա հոգեբանական բացասական սպասումներով, պապայի հանրեա անվատահությամբ, ինստիտուցիոնալ առանձնահատկություններով, ինչպես նաև հասարակության տարրեր խավերի միշին եկամուտների անհավասարաշափ բաշխմամբ, որոնց սպառնան միշին հակումներն ենապես տարրեր են: Դաշտորդ տիպի երկրներում առկա են տնտեսվարող սուբյեկտների ստվերային գործունեության դրսևորումները, որոնց արտահայտումը կարող է լինել այն, որ միշին ծախսերը փոքր են միշին ինքնավական սպառնան մեծությունից, երբ միշին տնօրինվող եկամուտները գերազանցում են միշին ինքնավական սպառնան մեծությունը:

³² Թեպետ այս պարագայում տիպական կարող է լինել Հայաստանի օրինակը, որտեղ հոսող տարեկան տրանսֆերտների գումարը գերազանցում է 1 մլրդ. դրամ սահմանափակված, <http://www.armstat.am/am/?nid=126&id=17004>, ինչպես նաև եկամուտների շերտավորման հաշվին միշին սպառնավորմը գերազանցում է մեշին եկամուտների մակարդակը: Այս տեսանկյունից վերոգրյալ երկրների պարագայում կարող է հաշվի առնել Զիմի գործակիցը:

Եզրակացություններ և առաջարկություններ մասում անփոփած են հետևյալ հիմնական եզրահանգումները և առաջարկությունները.

- ✓ **Տնտեսական օգարգացումը բնորոշելիս կարևոր են տնտեսական անվտանգության և մարդկային զարգացման ապահովման ինստիտուցիոնալ ասպեկտների բնօգտագործման, բնապահպամնամ, սոցիալ-հոգեբանական, ժողովրդագրական, քայլարական, իրավական, գիտակրթական, մշակութային և մի շարք այլ բաղադրիչների հստակեցումը, յուրահատկությունների հիտարկումը, որոնց առանցքում մարդու է, հասարակությունը նյութական, հոգևոր պահանջմունքների առանձնահատկություններով և առավելագույն բավարարման մղումներով:**
- ✓ **Եթե միջարդյունաբերական հասարակությունում տնտեսական զարգացումը մեկնարանվում էր սոցիալ-հասարակական այնպիսի արժեք, որին հոմանիշ է տնտեսական աճի հասկացությունը, ապա արդյունաբերական հասարակության զարգացման և հատկապես հետարդյունաբերական հասարակությունում հասարակական, տնտեսական առաջնարդն առաջընթացի ապահովման տեսանկյունից նորիմաստ հնչելություն է ստանում հասարակական կյանքի բոլոր բնագավառների փոխառակացվածության հանգամանքը և այս պայմաններում հոգեբանական տեսանկյունից տնտեսական զարգացման նպատակ է սահմանավում մարդու ազատ ու համակողմանի զարգացման հիմքերի ձևավորումը, կյանքի պայմանների հետևողականորեն բարելավում՝ նյութական, գիտատեխնիկական, բարոյական, ժողովրդագրական ռեսուրսների և հատկանիշների հիման վրա:**
- ✓ **Այս փոխազդեցությունների արդյունքում գիտական տեսանկյունից առավել համակողմանի հմտեցրում է ենթարկվում տնտեսագիտության և հոգեբանության «համատեղմամբ»՝ հոգեբանական տնտեսագիտություն բնորոշնամբ և այս տեսանկյունից միանշանակորեն չի ընդունվել ռացիոնալության կանխավարկածի «շրջանառության ուղեծիքը» տեսագործնական նակարագակներում։ Այն պետք է համատեղվի մարդու եւրյանց վերաբերող այն մուտեցումներով, ըստ որի մարդը դիտվում է, որպես՝
 - սահմանափակ էներգիա կրող ու պարունակող էակ, ով առաջնորդվում է նաև էներգիայի պահպանման սկզբունքով, ինչպես ցանկացած կենդանի օրգանիզմ բնության մեջ։ Ըստ որի տնտեսվարող սուբյեկտը տարիներ շարունակ գրավվելով տնտեսական գործունեությանը կարող է «չապահովել» առավելագույն շահույթի մեծությունը, այլ՝ բավարարվել շահութաբերության որաշակի իրեն «հասանելի» մեծությամբ։ Ինչպես նաև ապրանք գնելիս առաջին իսկ իրեն բավարարող բարիքը, ծառայությունը կամ «պայմանը» ստանալիս կարող է դադարեցնել գնումների («շոփիկնիք») իրականացման գործընթացը,
 - նարդը գործունեության այլ տեսակների համեմատ առավելագույն էներգիա է ծախսում մտածողության ընթացքում, ուստի և հասունացմանը համընթաց ձևավորվում են մտածողական հստակ «կառուցվածքներ», կարծրատիպեր, գեշտապլումներ, որոնցով առաջնորդվում է ամենօրյա մտածողությունում, որոնք գործուն են վերոգրյա սկզբունքի կենսունակության հիմքի վրա։ Այս տեսանկյունից ևս ռացիոնալության կանխավարկածից շեղվելու «հնարավորություններ են ընձեռվում»։**
- ✓ **Ինչպես նաև նյարդակենսաբանական, նյարդաֆիզիոլոգիական առօսմով մարդու ի վիճակի չէ անկողմնակալ հավաքագրելու և անկողմնակալ վերլուծելու հիմնախմբությա վերաբերյալ ողջ տեղեկատվությունը։ Այս հարցում կաշկանդող, սահմանափակող էֆեկտ է դրստրվում հոգեբանական տեսանկյունից, քանի որ այդ հիմնախմբությունների լուծման ընթացքում կարող են առաջանալ հոգեբանական բարդություններ։ Յասարակակիտական տեսանկյունից սա բերում է բարորույթների, ընկճախսի և այլ հոգեվիճակների առաջացմանը, ինչը տնտեսագիտական տեսանկյունից սահմանափակ, հարափոխին ռացիոնալության կանխավարկածի կենսունակության դրսորման պայման կարող է դիտվել։ Սյարդակենսաբանական, նյարդաֆիզիոլոգիական տեսանկյուններից մարդու գլխութեղի տարբեր կի-**

սագների միջև առկա է տարաբնույթ գործառությունների հստակ տարանջատում և գործնականում միևնույն կարգի տնտեսական հիմնախնդիրների պատասխանները տրվում են հոլովացի և տրամաբանության համար պատասխանատու կենտրոնների համատեղ գործունեությամբ, ինչը ռացիոնալիտեյան կանխավարկածից շեղվող տնտեսական վարժագծի համար ստեղծում է իրական «Երաշխիքներ»:

- ✓ **Պահանջարկի և առաջարկի շուկայական հավասարակշռության հաստատման ընթացքում առանցքային նշանակություն է ստացել այն, որ այդ հավասարակշռությունը թե՛ տնտեսական աճի ու առաջնորդացի, թե՛ անկանա ու ճգնաժամի արդյունքում է ձևակորպում: Այլ կերպ ասած ինստիտուցիոնալ տեսանկյունից հաշվի են առնվել զնորդների և արտադրողների հոգեբանական սպասումներն ու տնտեսական ակնկալիքները, ըստ որի պահանջարկն ու առաջարկը և պահանջարկի ու առաջարկի մեծությունները «Ենթակա են» այլառույթ փոփոխությունների՝ կախված տնտեսական աճի ու անկանա, ապրանքի գների բարձրացնան ու նվազեցնան գործնաբաններից, որպասական հաստականիչներից: Այս տեսանկյունից եռաչափ տարածությունում արսցիսներով, օրդինատներով և ապիկական ներկայացված անհատական առաջարկի ու պահանջարկի «պարուրած» մոդելն առավել համակողմանի է արտահայտում իրականության բազմազանությունը: Շուկայական հավասարակշռության փոփոխության դեպքում փոփոխվում են արսցիսների և օրդինատների, տվյալ դեպքում գնի և քանակության, մեծությունները: Ուշագրավ է, որ այս դեպքում, հավասարակշռության կետում, ապիկատի՝ հոգեբանական գործնի, մեծությունը կարող է մնալ անփոփոխ: Սակայն արսցիսների և օրդինատների նույն մեծություններին կիամապատասխանեն ապիկատի տարբեր մեծություններ: Այս առնչությունում ապիկատով կարող ենք նշանակել, օրինակ՝ ապրանքի որակը, գնորդ, սպառող և արտադրող, վաճառող տնտեսվարող սուրբեկտների հոգեբանական սպասումները, կամ դիտարկենք մեկ այլ փոփոխականի մեծությունը, ապա ակնհայտ է, որ պայմանավորված գների տառանձնամբ այն ենթարկվում է որոշակի փոփոխությունների:**
- ✓ **Դիցուք, ըստ Զ. Նեշի տնտեսական հավասարակշռության՝ նեյրոտնտեսագիտական հիմքերի դուրս բերման գործում հստակ է «հոլովական մտածողության» դերը, ըստ որի հավասարակշռության որևէ կողմից խախտման դեպք ընկալվում է ընդունված նորմի, սահմանված սկզբունքի և, մեծ հաշվով, արդարացիության անտեսման դիրքերից: Միևնույն տեսանկյունից՝ ասվածի հետ մեկտեղ հոլովական մտածողությունը կարող է տնտեսական հավասարակշռության խախտման ու անկայունությունների պատճառ լինել:**
- ✓ **Տնտեսական անվտանգության ցուցանիշների շեմային մեծությունները վերլուծելիս՝ հաշվի առնելով Հայաստանի տնտեսական յուրահատկությունները առաջարկվում է.**
- **Լրությանը և գիտական հետազոտությունների ֆինանսավորման ծախսերը հաշվարկելուց զատ, հաշվի առնել գիտատեխնիկական նորարարությունների տնտեսությունուն ներդրման աստիճանը, ինչպես նաև (քարձարագույն) լրություն ստացած անձանց քանի տոկոսն է ապրում, ըստ մասնագիտության գործունեություն ծավալում տվյալ երկրում: Այս տեսանկյունով կարևոր է հաշվի առնել օտարերկրյա ուսանողների քվարանակի տեսակարար կշիռը ուսանողների ընդհանուր քվարանակում: Ինչպես նաև ուշադրության է արժանի, թե տվյալ երկրուն ուսանողների քանի տոկոսն է կրություն ստանում արտերկրներուն և նրանց որ մասն է վերադառնում հայրենիք ապրելու, գործունեություն ծավալելու նպատակներով:**
- **անտական պարտքի բացարձակ մեծությունը դիտարկելուց զատ, անհրաժեշտ է հաշվի առնել նաև երկրի վճարունակության և պարտքը մարելու հնարավորությունները, ինչպես նաև այն օգտագործելու արդյունավետությունը, իսկ գնաճի շեմային մեծությունը սահմանելիս, նաև՝ փողի քանակական տեսության մոնթարհատական մեկնաբանությունը և ՆԱՎ - ի աճի միտումները:**

— ՀՀ անվտանգ տնտեսական զարգացման նկատառումներից ելնելով, տնտեսական անվտանգության ցուցանիշների շենային մեծությունների ադյուտակով զարգացող երկրների պարագայում ցանկալի է հաշվարկել ՀԱՀ-ի ծավալը, ոչ միայն մեծ յոթեայսի, այլև զարգացած քամ երկրների ՀԱՀ-ի միջինի և բնակչության մեկ շնչին բաժին ընկնող ՀԱՀ-ի համեմատ: Այս մոտեցմանը ցոյց է տրվում տվյալ երկրի և զարգացած, ու զարգացող երկրների համապատասխան ցուցանիշների տարբերությունները: Այս ցուցանիշի շենային մեծությունը որոշելիս հաշվի պետք է առնել այդ երկրների տնտեսական աճի միջին ցուցանիշը և տվյալ երկրի տնտեսական աճի հնարավորությունը, ըստ որի կսահմանվի տնտեսապես զարգացած երկրների ՀԱՀ-ի միջին մեծությանը համապատասխանության ժամանակահատվածը: Ինչպես նաև, ՀԱՀ-ի նկատմամբ գիտական հետազոտությունների ծախսերի, բոլորու վորագրավորմանը նոր տեսականու տեսակարար կշրի և այլ ցուցանիշներին համատեղ անհրաժեշտ է հաշվի առնել երկրի ռեսուրսաօժնվածության մակարդակը և ինքնարավորյան աստիճանը, ինչպես նաև ՀԱՀ-ում ծառայությունների տեսակարար կշրի վերլուծությունը:

Ալեքսահոսության հիմնական դրույթներն արտացոլվել են հետինակի 29 տպագիր գիտական հետևյալ աշխատանքներում.

1. Մարտիրոսյան Ա., Схоластические параллели Библейских и экономических проповедей, Վրաստանի ֆինանների նախարարության կից գիտահետազոտական ինստիտուտ, Քարեր գիտագործական ամսագիր, Նոյեմբեր, N 22, 2004 թ., էջ 53 – 56:
2. Մարտիրոսյան Ա., Утилитаристские тенденции в археологии как факторы формирования финансовой политики. Философско-экономическая проблема в контексте финансового менеджмента, Հայաստան ֆինաններ և էկономիկա, N 2 (66), փետրվար, 2006 թ., էջ 73 – 76:
3. Մարտիրոսյան Ա., Տնտեսագիտական մտքի զարգացման անտիկ առաջնահերթությունները, Տեղեկատվական տեխնոլոգիաներ և կառավարում. N 4-3, Երևան, 2006 թ., էջ 140 – 152:
4. Մարտirosyan A., Интеграция основных направлений научной мысли: Институционализм – эволюционные предпосылки и перспективы развития экономической науки, Россия в глобализирующемся мировой экономике, материалы международной научно-практической конференции, Ростов-на-Дону, май, 2006 г. / Под ред. Осипова Ю., Алешина В., Архипова А., Овчинников В., Изд. Рост. Университет. – 768 с., с383 – 391.
5. Մարտirosyan A., Психологическое воздействие и роль рекламы на формирование выбора и линии поведения потребителя, Вестник МАНЭБ, Том 12, N 4, Санкт-Петербург, Подготовлен армянским отделением МАНЭБ, Ереван, 2007, с. 113 – 117.
6. Եղիազարյան Ա., Մարտիրոսյան Ա., Մարգարյան Յ., Պատմական ուղղությունը քաղաքանակության մեջ. Ծևառաման սոցիալ-տնտեսական նախադրյաները և զարգացման ինստիտուցիոնալ հետանկարները: Հայաստան ֆինաններ և էկոնոմիկա, N 6 – 7 (95 – 96), հունիս – հուլիս, 2008 թ., էջ 10 – 12:
7. Ակօբյան Ա., Եղիազարյան Մ., Մարտirosyan A., Проблемы социальной ориентации в переходной экономике Армении на современном этапе институциональных преобразований, Вестник Национального Университета Водного хозяйства и природоиспользования, Министерство просвещения и науки Украины, Вестник 4(44), Ривне 2008, с. 3 – 8.

8. Եղիազարյան Ա., Ղազարյան Գ., Մարտիրոսյան Ա., «Մարժինալիստական համակցուն» տնտեսագիտության մեջ. Ետահայա մեկնարանություն: Յայաստան Ֆինանսներ և Էկոնոմիկա, N 10 (99), հոկտեմբեր, 2008 թ., էջ 95 – 97:
9. Եղիազարյան Ա., Մարտիրոսյան Ա., Խաչատրյան Լ., Սոցիալ-ուտոպիստական տեսության ձևավորման հիմսադրությունը նախադրյալ մերը և տնտեսագիտական նշանակությունը Ետահայացք մեկնարանությամբ, Տեղեկատվական տեխնոլոգիաներ և կառավարում, N 6, Երևան, 2009 թ., էջ 166 – 173:
10. Մարտիրոսյան Ա., Տոնիկյան Ա., Տնտեսագիտական գաղափարները իշլամական աշխարհում, Յայաստան Ֆինանսներ և Էկոնոմիկա # 2 (128), փետրվար 2011 թ., էջ 84 – 86:
11. Егiazaryan M., Martirosyan A., Petroсян Г., Сравнительный анализ классической, марксистской и институциональной теорий экономического развития в ретроспективе, Современные Тенденции в Экономике и Управлении: Новый Взгляд. Сборник Материалов VII Международной Научно-Практической Конференции. / Под Общ. Ред. С. С. Чернова. – Новосибирск, Издательство НГТУ, с. 29 – 36.
12. Мартиросян А., Институциональная основа маржиналистской теории поведения потребителя, Российский Государственный Социальный Университет. Математические методы и приложения. Труды двадцатых математических чтений РГСУ, январь, Москва, 2011, с. 277 – 285.
13. Yeghiazaryan M., Martirosyan A., The Institutional Bases Of Economic Development Of The Third World Countries, Konferencji Rozwoj Nauk Humanistycznych Materiały Miedzynarodowej Naukowi-Praktyczne, Luty, Poznań, Polska, 2012, p. 44 – 47.
14. Martirosyan A., Use of Alternative Sources of Energy As a Method of Reduction of Total Production Costs, European Science and Technology. Materials of the International Research and Practice Conference. Vol. I, 820 p., January, Wiesbaden, Germany, 2012, p. 642 – 648.
15. Yeghiazaryan M., Martirosyan A., The Impact of Transition Processes on Social Sphere of the Republic of Armenia, European Science and Technology. Materials of the International Research and Practice Conference. Vol. I, 820 p., January, Wiesbaden, Germany, 2012, p. 807 – 811.
16. Егiazарян М., Буниатян М., Мартиросян А., Неуроэкономические аспекты гипотезы рациональности экономических субъектов, Министерство Образования Республики Беларусь, Беларусский Государственный Университет. Институт бизнеса и менеджмента технологий. Инновационные процессы и корпоративное управление. Сборник статей IV Международной заочной научно-практической конференции, март, Минск, 2012 թ., с. 256 – 262.
17. Yeghiazaryan M., Martirosyan A., Theoretical Basis Of The Institutional Explanation Of The Consumption Function, International Academy Of Sciences and Higher Education, London. International Scientific Analytical Project, "Solution Of A Social Requirements And Objective Reality Issues In Economic and Juridical Sciences". Materials digest of the XXXIV International Research and Practice Conference and the III stage of the Championship in jurisprudence, economic sciences and management (October, London, 2012). IASHE, London, 2013, p. 67 – 69.

18. Buniatyan M., Ghukasyan G., Martirosyan A., Market Supply And Demand Spiral Curves According To The Institutional Theory Of Economic Development, International Academy Of Sciences and Higher Education, London, Great Britian. International Scientific Analytical Project, "Solution Of A Social Requirements And Objective Reality Issues In Economic and Juridical Sciences". Materials digest of the XXXIV International Research and Practice Conference and the III stage of the Championship in jurisprudence, economic sciences and management (October, London, 2012). IASHE, London, 2013, p. 120 – 122.
19. Մարտիրոսյան Ա., Տնտեսվարող սուրյեկտի ռացիոնալ վարքագիծի ինստիտուցիոնալ ընկալումը, ԵՊՀ, Տնտեսագիտության ֆակուլտետ, Տարեգիրք 2013, Երևան, ԵՊՀ Յրատարակչություն, 2014 թ., էջ 574 – 579:
20. Егiazарян М., Мартirosyan A., Методологические аспекты экономической безопасности Армении, Экономика и управление в XXI веке: Сборник статей VI международной научной конференции. – Ставрополь: Логос, 2014, с. 13 – 16.
21. Мартirosyan A., Инвестиции и инновации в системе экономической безопасности. Экономика и управление в XXI веке: Сборник статей VI международной научной конференции. – Ставрополь: Логос, 2014, с. 44 – 47.
22. Мартirosyan A., Буниатян М., Классификация развивающихся стран на основе психологического фактора: кейнсианская концепция. Современные глобальные проблемы социальных и гуманитарных наук. Совместный сборник научных трудов. Санкт-Петербург, 2015 г., с. 136 – 141.
23. Мартirosyan A., Институциональная сущность и экономическая интерпретация психологического фактора, Международный научный журнал "Символ науки", N 4, Уфа, Омега Сайнс, 2015 г., с. 95 – 97.
24. Мартirosyan A., Экономический рост и развитие: Ограничения и ловушки, Международный научный журнал "Символ науки", N 4, Уфа, Омега Сайнс, 2015 г., с. 97 – 99.
25. Мартirosyan A., The Institutional Background of Transaction Costs, Современный мир: опыт, проблемы и перспективы развития: сборник статей I Международной научно-практической конференции. Часть 2: Ставрополь: Логос, 2016 г., с. 97 – 99.
26. Мартirosyan A., Institutional Aspects of Government Activity, Современный мир: опыт, проблемы и перспективы развития: сборник статей I Международной научно-практической конференции. Часть 2: Ставрополь: Логос, 2016 г., с. 99 – 101.
27. Мартirosyan A., Буниатян М., Институциональное значение прогнозов демографического развития в Республике Армении, Материалы итоговой международной научно-практической конференции за 2015 г., «Интеграция теории, методологии и практики в современных науках и образовании» (02 марта 2016 г.), том II – Армавир: РИО АЛСИ, 2016 г., с. 45 – 49.
28. Մարտիրոսյան Ա., Մարտիրոսյան Բ., Գիտատեխնիկական նորարարությունների տնտեսական նշանակությունը և ինստիտուցիոնալ տեսությունը գործնականում, /Մենագրություն/, Դյուլիսային համալսարան, 2016 թ., 72 էջ:
29. Եղիազարյան Ա., Մարտիրոսյան Ա., Ինստիտուցիոնալիզմի հոգեբանական ուղղության ներուժնեսագիտական վերլուծությունը, /Մենագրություն/, Երևանի «Գլածոր» համալսարան, 2016 թ., 84 էջ:

МАРТИРОСЯН АРМАН РУБИКОВИЧ

Воздействие психологического фактора на экономические процессы (вопросы теории и практики)

Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора экономических наук по специальности 08.00.01 – “Общая экономика”.

Захиста диссертации состоится 16-го февраля 2018 года, в 13:30, на заседании Специализированного совета 015 ВАК РА по экономике, действующего при факультете Экономики и менеджмента, в Ереванском государственном университете, по адресу: 0009, г. Ереван, ул. Х. Абовяна 52.

РЕЗЮМЕ

Диссертационная работа посвящена исследованию роли психологического фактора в формировании, эволюции экономической мысли и экономического развития. Целью диссертационной работы является выявление методов воздействия психологического фактора на экономические процессы, а также исследование взаимосвязи экономической науки и психологии на современном этапе экономического развития. Ключевым является взаимосвязанное рассмотрение экономического развития и экономической мысли в общественных отношениях, раскрытие влияния психологического фактора и возможностей анализа на междисциплинарном уровне, что позволяет анализировать экономическое поведение человека, так и процессы, происходящие в экономике с институциональной точки зрения.

В диссертации определяются сущность и экономические интерпретации психологического фактора. С этой точки зрения как в микроэкономических, так и в макроэкономических анализах учитывается влияние психологического фактора как главного компонента институциональной структуры, обсуждаются психологические особенности поведения и сущности человека. Излагаются социально-психологические аспекты классической теории развития, возможности саморегулирования экономики, исследуются марксистские и институциональные модели развития, обосновывающие необходимость государственного регулирования экономики, анализируются психологические основы кейнсианской концепции экономического развития в современном понимании. Изучаются предпосылки формирования психологического направления в экономике, методы нейроэкономического воздействия психологического фактора на экономическое развитие. В этом вопросе основополагающими считаются методы исследования, предложенные Г. Катоном, Й. Шумпетером, А. Смитом, а также Нобелевских лауреатов В. Смита, Д. Канемана. Обсуждается институциональное значение внедрения инноваций в рыночной экономике, исследуются психологические аспекты, а также теоретическое и практическое значение неоинституциональной теории, в том числе экономическое значение психологического фактора в развивающихся странах. Вопросы экономического роста в развивающихся странах рассматриваются в контексте обеспечения экономической безопасности

и решения стратегических задач экономического развития страны. На основе статистических данных Всемирного Банка выявляются особенности развития развивающихся стран, а также прогнозируется экономический рост 20 стран, имеющих самый высокий уровень и темп роста ВВП.

Несмотря на то, что в мире существует немалое количество теоретических и практических работ, затрагивающих вышеизложенные проблемы, в Республике Армения виден недостаток научных исследований в этой сфере, а докторские диссертации вообще отсутствуют.

Данная диссертация - комплексное исследование теоретических, методологических, практических сторон выявления и оценки роли влияния психологического фактора в контексте экономического развития и экономической мысли, что является первой аналогичной работой в Армении. Основные результаты и научная новизна диссертации заключаются в следующем:

1. Выявляя особенности нынешнего экономического кризиса и экономического развития в посткризисный период, уточнены значение и возможности воздействия психологических факторов.
2. Сущность рыночных структур, спроса и предложения, возможности установления рыночного равновесия интерпретированы с учетом роли и институциональной значимости психологического фактора.
3. В контексте теорий Й. Шумпетера и Дж. Гелбрейта обоснована нисходящая кривая совокупного предложения, являющаяся следствием роста объемов применения источников альтернативной энергии и снижения цен, что в контексте рыночного равновесия может играть важную роль, особенно с точки зрения анализа психологии производителя и потребителя.
4. В кейнсианской модели экономического роста и развития по новому представлена кривая потребления, учитывая возможности удовлетворения необходимых потребностей и установления минимальной заработной платы. С помощью количественного исследования выявлен уровень взаимодействия располагаемого дохода и потребления в развивающихся странах.
5. В контексте кейнсианской теории экономического развития определены новые, современные подходы оценки эффективности структурных изменений в экономиках развивающихся стран, с учетом формата и возможностей воздействия психологического фактора.
6. В контексте институциональной теории развития экономической мысли, на основе психологических особенностей, представлены принципы эволюции институциональной экономики и ее разделения на различные направления.
7. Анализируя нейроэкономические основы развития институционализма, в условиях взаимосвязи различных сфер науки выявлены отклонившиеся от рациональной экономической модели психологические аспекты поведения.

MARTIROSYAN ARMAN RUBIK

The Impact of Psychological Factor on the Economic Processes (Issues of Theory and Practice)

The summary of the Dissertation submitted for pursuing of Scientific Degree of the Doctor of Science of Economics in the field 08.00.01 - "General Economics".

The defense of the dissertation will take place on February 16, 2018 at 13:30, at the meeting of the Specialized Council 015 in Economics of the Supreme Certifying Committee of the Republic of Armenia acting at the Faculty of Economics and Management of Yerevan State University, located at 52, Abovyan St., Yerevan, 0009, Armenia.

ABSTRACT

The subject matter of the thesis is devoted to the study of the role of psychological factor in formation, evolution of economic thought and economic processes.

The aim of the thesis is to identify methods of influence of psychological factors on economic processes, as well as to study the relationship of economics and psychology at the present stage of economic development. The key point is considered the interrelation of economic development and economic thought in public relations, the identification of the impact of psychological factors and detection of opportunities for interdisciplinary analysis, that makes it possible to analyze both economic behavior of the person, and processes taking place in the economy, from an institutional point of view.

The thesis identifies the substance and economic interpretation of the psychological factor. From this point of view, the effect of psychological factor, as an important component of the institutional structure, is considered both in microeconomic and macroeconomic analyses. Nature and psychological characteristics of human behavior is discussed. The aspects of the economic self-regulation and socio-psychological aspects of the classic theory development are given in the dissertation. Marxism and institutional models of development, that justify the need for state economic interference, are discussed in comparative way and the psychological grounds of Keynes economic development concept are analyzed with current perception. The prerequisites for the formation of psychological direction in the economy, as well as methods of neuro-economic impact of psychological factors on the economic development are studied. In this regard, we consider the fundamental research methods that are proposed by J. Schumpeter, Adam Smith, and Nobel laureates W. Smith, D. Kahneman. The role and psychological importance of introduction of scientific and technological innovation in the institutional interrelations of market structures are proved. The psychological aspects and the theoretical and practical significance of the neoinstitutional theory, as well as the economic significance of psychological factor in the developing countries are discussed. The issues of economic growth are considered in the context of economic security and

strategic objectives of economic development, especially in developing countries. Based on the statistical data given by the World Bank the features of economic development of developing countries are discovered, and economic transformations of 20 countries with the highest levels and growth of GDP are forecasted.

Despite the fact that in Russia, Europe and America there is a considerable number of theoretical and practical research works, considering the above mentioned problems, in the Republic of Armenia it is seen a lack of research in this field and absence of doctoral dissertations.

Thesis is a comprehensive study of the theoretical, methodological and practical points of identifying and evaluating of the impact of psychological factors in the context of economic development and economic thought, that is the first similar project in Armenia. The main results and scientific innovation of the thesis generally consists of the following:

1. With identification of the features of the current economic crisis and the economic development in the post-crisis period, the meaning and possibilities of impact of psychological factors are clarified.
2. The essence of market structures, supply and demand, the possibility of establishing a market equilibrium, are interpreted taking into account the role and the institutional significance of the psychological factor.
3. In the context of theories of Y.Schumpeter and J.Galbraith descending aggregate supply curve is justified, as a consequence of alternative energy sources growth and therefore price reduce, which in the context of market equilibrium relations may have a significant role especially for the psychological analyses of producer and consumer.
4. In the Keynesian model of economic growth and development consumption curve is represented in a new way, taking into considerations the possibilities of satisfying the essential needs and the establishment of the minimum wage. Using quantitative research the level of interaction between disposable income and consumption in developing countries is revealed.
5. In the context of the Keynesian theory of economic development, taking into account the format and capabilities of the impact of psychological factors, new and modern approaches of evaluation of the effectiveness of the structural reforms in the economies of developing countries are identified,
6. In the context of development of the institutional theory of economic thoughts, on the basis of psychological characteristics, new principles of evolution and separation into different directions of institutional economics are presented.
7. Analyzing principle the neuro-economic bases of development of the institutionalism, on the basis of the correlation possibilities between different spheres of science, psychological aspects of behavior deviated from the rational economic model are identified.

